

‘Je zit daar als persoon, niet als gedetineerde of wat dan ook. Je zit daar als persoon die aan het schrijven is.’

Kwalitatief onderzoek naar *creative writing* als middel bij het uithouden van een periode in detentie

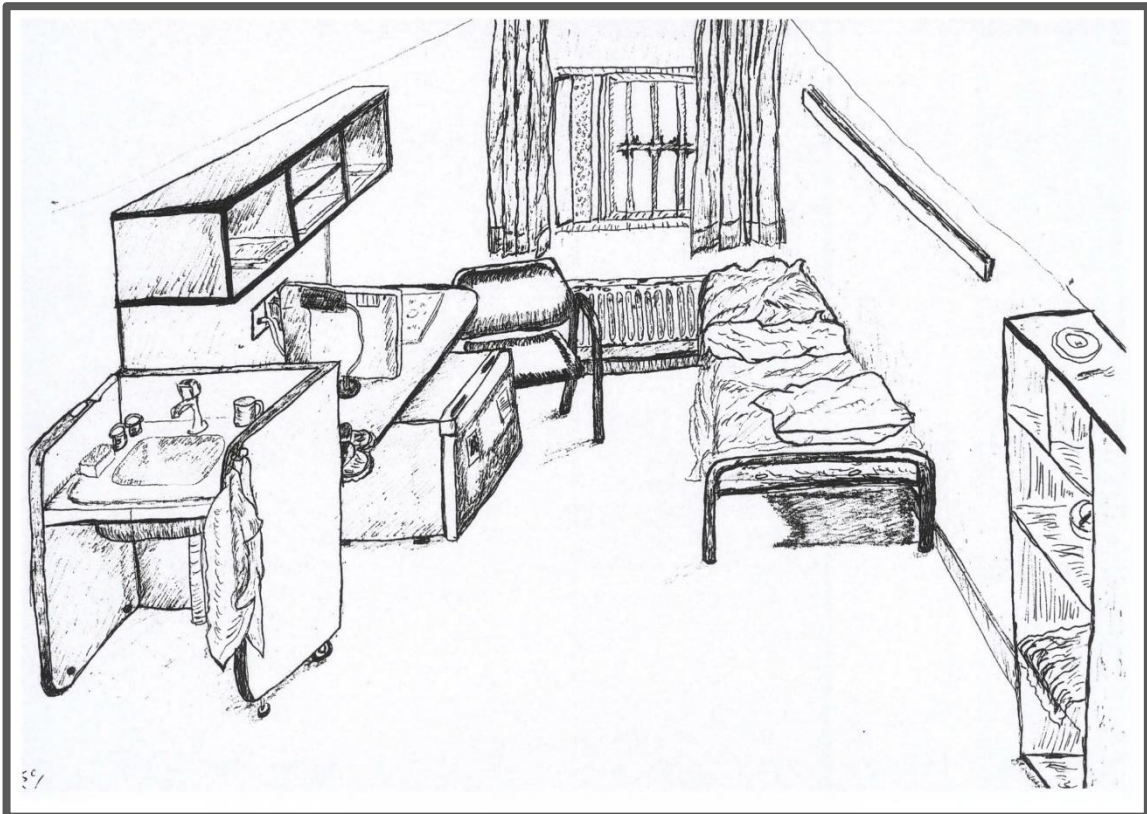
Noortje Kessels (s1066704)

Begeleidend docent: dr. Jorien Copier

Scriptie ter verkrijgen van de graad ‘Master of arts’ in de theologie en religiewetenschappen Radboud Universiteit Nijmegen

19.993 woorden, exclusief voorwoord, verklaring eigen werk, inhoudsopgave, voetnoten, dankwoord, literatuurlijst en bijlagen

1 juni 2024

Illustratie uit de bundel Anders had ik je nooit ontmoet (Schrijfgroep PI Lelystad 2023).

Hierbij verklaar en verzeker ik, Noortje Kessels, dat deze scriptie zelfstandig door mij is opgesteld, dat geen andere bronnen en hulpmiddelen zijn gebruikt dan die door mij zijn vermeld en dat de passages in het werk waarvan de woordelijke inhoud of betekenis uit andere werken – ook elektronische media – is genomen door bronvermelding als ontlening kenbaar gemaakt worden.

‘Je zit daar als persoon, niet als gedetineerde of wat dan ook. Je zit daar als persoon die aan het schrijven is.’

Een kwalitatief empirisch onderzoek op basis van negen semigestructureerde diepte-interviews naar de vraag: in hoeverre wordt een werkelijk menselijk leven bevorderd door *creative writing* bij het uithouden van een periode in detentie? Middels twee sets vragen – over detentie en over schrijfgroepen in detentie – afgenomen onder vijf mannen in detentie en onder vier mannen die recentelijk uit detentie zijn gekomen, is nieuw materiaal verzameld. Dit materiaal is geanalyseerd aan de hand van de vermogensbenadering van Nussbaum. Het doel is een bijdrage te leveren aan de kennis over de rol van *creative writing* bij het uithouden van een periode in detentie. Op basis van de resultaten worden tevens aanbevelingen gedaan aan schrijfgroepbegeleiders, aan het gevangeniswezen en aan geestelijk verzorgers in detentie.

Voorwoord

In 2020 richtte ik samen met schrijver Christine Otten Stichting Blocknotes op. Deze stichting organiseert creatieve schrijfgroepen onder leiding van literair auteurs in vier gevangnissen: Heerhugowaard, Lelystad, Veenhuizen en Vught. In Nederland organiseert alleen Blocknotes doorlopende, creatieve schrijfgroepen onder leiding van professionele schrijvers in gevangnissen voor volwassen mannen. Met de schrijfgroepen krijgen, in de woorden van Otten en mij, ‘mensen in detentie weer eigenaarschap over hun verhaal, regie over hun eigen bestaan en grip op hun leven’. Van 2020 tot 2023 werkte ik voor Stichting Blocknotes als schrijfgroepcoördinator. Hoewel ik zelf geen schrijfgroepen begeleidde, vernam ik via de begeleiders en de bundels die de groepen publiceerden wat het deelnemen aan de schrijfgroep voor hen betekent (NB: dit zijn géén citaten uit de interviews die ik voor mijn onderzoek afnam):

‘Mijn hersenen waren door het vele nadenken en piekeren uit mijn hoofd aan het vallen. Dankzij Blocknotes gaat mijn hersensituatie richting stabiliteit, wat handig is in het dagelijks leven.’ Deelnemer PI Lelystad (Schrijfgroep PI Lelystad 2023).

‘Door de machocultuur in de gevangenis is het lastig om je gevoelens te uiten en te delen met een ander. Dankzij de schrijfclub heb ik toch een manier gevonden om mijn gevoelens te kanaliseren. Schrijven en dan praten over je gevoeligste en intiemste ervaringen kan daar gewoon. Het is een veilige omgeving.’ Deelnemer PI Heerhugowaard.

‘Door het schrijven kan ik vliegen en ben ik vrij in gedachten.’ Deelnemer PI Heerhugowaard.

‘Je blijft door het schrijven niet alleen op je eigen eiland zitten, van de medeschrijvers krijg je inspiratie en leer je nieuw dingen.’ Oud-deelnemer PI Heerhugowaard.

Voordat ik Blocknotes oprichtte, organiseerde ik via mijn werkgever Stichting de Wintertuin al creatieve schrijfgroepen onder leiding van literair auteurs in ouderenzorginstellingen sinds 2015 en voor mensen die Nederlands leren sinds 2019. Ook daarbij hoorde ik hoeveel het voor deelnemers betekent om te schrijven. Daarom onderzocht ik in 2022 in mijn premasterwerkstuk wat de gedeelde betekenisgevingseffecten zijn van creatieve schrijfgroepen onder leiding van literair auteurs in totale instituties voor mensen op een keerpunt in hun leven. Literatuuronderzoek vormde de basis voor een overzicht van overeenkomstige betekenisgevingseffecten die gelden voor deelnemers in verschillende soorten instituties, met name gevangnissen en woonzorginstellingen voor oudere mensen. Ik stelde vast dat er vijf gedeelde betekenisgevingseffecten zijn: a. zich effectiever kunnen uitdrukken, b. een eventuele doorbraak in het therapeutisch proces, c. het begrijpen en met elkaar delen van gevoelens, d. een manier van zelfrealisatie of persoonlijke groei, en e. een gevoel van identiteit krijgen of vasthouden of het ontwikkelen, onderhouden en behouden van eigenaarschap over het eigen verhaal (Kessels 2022, 2).

Dit onderzoek bouwt deels voort op mijn premasterwerkstuk, deels is het nieuw. Ik richt me hier *alleen* op creatief schrijven in detentie, het betreft een kwalitatief, empirisch onderzoek in plaats van een literatuurstudie en ik onderzoek niet de betekenisgevingseffecten maar het *uithouden* van een periode in een penitentiaire inrichting (PI).

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	4
Inhoudsopgave	6
Hoofdstuk 1: Inleiding.....	10
1.1 Probleemstelling	10
Maatschappelijke relevantie	10
Wetenschappelijke relevantie	14
1.2 Doelstelling.....	17
1.3 Vraagstelling.....	17
1.4 Leeswijzer.....	17
Hoofdstuk 2: Theoretisch kader	18
2.1 Het uithouden van een periode in detentie	18
2.2 Een werkelijk menselijk leven.....	21
2.3 Creative writing	23
Hoofdstuk 3: Methode	27
3.1 Onderzoeksstrategie.....	27
3.2 Dataverzameling	28
Werving	28
Operationalisering centrale begrippen en opzet interview	29
Toestemming	30
Verloop interviews	30
3.3 Reflectie.....	31

3.4 Datamanagement	33
3.5 Analyseopzet	34
Hoofdstuk 4: Resultaten	36
4.1 Lichamelijke gezondheid.....	36
Lichamelijke gezondheid in detentie	36
Invloed van de schrijfgroep op lichamelijke gezondheid	38
4.2 Lichamelijke onschendbaarheid	39
Lichamelijke onschendbaarheid in detentie:	39
Bijdrage van schrijfgroep aan ‘lichamelijke onschendbaarheid’:	42
4.3 Zintuiglijke waarneming, verbeeldingskracht en denken.....	43
Zintuiglijke waarneming, verbeeldingskracht en denken in detentie	43
Invloed van de schrijfgroep op ‘zintuiglijke waarneming, verbeeldingskracht en denken’	46
4.4 Gevoelens	48
Gevoelens in detentie.....	48
De invloed van de schrijfgroep op het vermogen ‘gevoelens’	49
4.5 Praktische rede.....	50
Praktische rede in detentie:.....	50
Invloed van de schrijfgroep op ‘praktische rede’	52
4.6 Sociale banden.....	53
Sociale banden in detentie	53
De invloed van de schrijfgroep op sociale banden	55

4.7 Spel.....	57
Spel in detentie	57
De bijdrage van de schrijfgroep aan ‘spel’	59
4.8 Vormgeving van eigen omgeving.....	60
Vormgeving van eigen omgeving in detentie.....	60
Bijdrage van schrijfgroep aan vormgeving van eigen omgeving	64
4.9 Geleefde ervaring van effecten schrijfgroep op detentie.....	65
Hoofdstuk 5: Conclusie en discussie	67
5.1 Samenvatting per capability	67
Lichamelijke gezondheid.....	67
Lichamelijke onschendbaarheid	67
Zintuiglijke waarneming, verbeeldingskracht en denken.....	68
Gevoelens	68
Praktische rede.....	69
Sociale banden.....	69
Spel.....	70
Vormgeving van eigen omgeving.....	71
5.2 Beantwoording onderzoeksvraag	71
5.3 Discussie.....	75
5.4 Aanbevelingen voor schrijfgroepbegeleiders	79
5.5 Aanbevelingen voor gevangeniswezen	80

5.6 Aanbevelingen voor geestelijk verzorgers	82
Dank	83
Literatuurlijst	84
Bijlage 1: Informatiebrief participanten onderzoek.....	88
Bijlage 2: Toestemmingsverklaring participanten onderzoek.....	91
Bijlage 3: Interviewvragen	92
Bijlage 4: Codeboek	97

Hoofdstuk 1: Inleiding

In deze scriptie onderzoek ik in hoeverre een werkelijk menselijk leven wordt bevorderd door *creative writing* bij het uithouden van een periode in detentie. In dit eerste hoofdstuk zet ik de probleemstelling uiteen in de vorm van de maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie, daarna volgen de doelstelling, vraagstelling en een leeswijzer.

1.1 Probleemstelling

Maatschappelijke relevantie

Met de publicatie van het hoofdlijnenakkoord tussen de fracties van PVV, VVD, NSC en BBB op 16 mei 2024 wordt duidelijk dat het voornemen is dat onder een nieuwe regering zwaarder zal worden gestraft. Daarnaast stelt het hoofdlijnenakkoord:

‘Detentie wordt versoerd en moet effectief zijn’ (Kabinetsformatie 2024). Daarbij is het goed om te weten dat detentie in z’n algemeenheid vier doelen heeft: afschrikking, publieke bescherming door middel van vrijheidsbeperking, vergelding en rehabilitatie (Liem en Elbers 2015, 284). Kortom, het gaat om een combinatie van vergelding en preventie: enerzijds de dader laten voelen wat die heeft aangericht en anderzijds aan de samenleving overbrengen dat bepaald gedrag niet wordt getolereerd. ‘De vergelding wordt meestal vanuit een Kantiaans perspectief aangehangen, terwijl de generale preventie vaak met een beroep op het utilitarisme verdedigd wordt’ (Geeraets 2006, 22). Wat betreft het deel ‘vergelding’ gaat het dan om een *bedoelde* leedtoevoeging, volgend op het idee ‘dat tussen misdaad en straf een proportioneel verband (gelijk om gelijk) dient te bestaan, en dat met de straf gestreefd wordt naar herstel van evenwicht’ (Geeraets 2006, 24). Uit de onderzoeken die Liem en Elbers opsommen, blijkt dat er daarnaast sprake is van *onbedoelde* leedtoevoeging, namelijk dat ex-gedetineerden

tijdens hun leven minder geld verdienen, het moeilijker vinden om aan het werk te blijven, minder vaak zullen trouwen, aan een reeks medische en psychologische problemen lijden – waaronder de posttraumatische stressstoornis (PTSS), persoonlijkheidsveranderingen en aanpassingsproblemen ervaren na vrijlating, duidelijke kenmerken vertonen van vervreemding, verlies van capaciteiten, humeurigheid, het onvermogen om zich te settelen en verlies van doel en richting, teruggetrokken zijn en niet naar behoren relaties kunnen aangaan (Liem en Elbers 2015, 283-84). Onder deze ‘maatschappelijke kosten’ van detentie lijden zowel mensen die zelf in detentie hebben gezeten als mensen die een ouder of familielid hebben die in detentie heeft gezeten. Vooral bij individuen uit minderheidsgroepen beïnvloedt de gevangenis op deze manier een groot deel van het leven (Liem en Elbers 2015, 283).

Zonder ook maar iets af te willen doen aan de ingrijpende en soms levenslange gevolgen die slachtoffers, hun naasten en nabestaanden van een misdrijf kunnen ervaren, ben ik van mening dat we kritisch moeten blijven kijken naar wat de onbedoelde leedtoevoeging van een verblijf in detentie kan zijn (ook wel: detentieschade), niet alleen vanwege de maatschappelijke kosten die deze neveneffecten met zich meebrengen, maar ook omdat dit schade betreft die door de staat wordt toegebracht. Daarom vind ik het een relevante maatschappelijke vraag om te onderzoeken wat de geleefde ervaring is van mannen in detentie bij het uithouden van een periode in de gevangenis, zeker met het vooruitzicht dat straffen in de nabije toekomst wellicht verzwaard gaan worden en detentie versoerd gaat worden, afgaande op het hoofdlijnenakkoord van de aanstaande regering. Dan wordt het uithouden van een periode in detentie namelijk uitdagender dan het op dit moment is. Om die reden onderzoek ik hoe negen mannen het *op dit moment* uithouden in detentie. Omdat ieder mens op een andere manier uithoudt maak ik bij dit onderzoek gebruik van een

multidimensionaal model, namelijk de vermogensbenadering van Nussbaum. Ik werk niet alleen met dit model vanwege z'n multidimensionaliteit, maar ook omdat de vermogensbenadering uitgaat van de kernvraag: wat kan *elke persoon* doen en zijn? Daarmee beschouw ik iedere persoon in detentie, in navolging van Kants ideeën, als *een doel op zich* en geen *middel tot een doel*. Daarmee gaat Nussbaum met haar vermogensbenadering verder dan de utilitaire theorieën die 'zonder uitzondering [streven] naar het beste maatschappelijke totaal of gemiddelde' (Nussbaum 2012, 122). Dit onderzoek draagt bij aan de vraag wat iemand in detentie daadwerkelijk kan doen of kan zijn binnen de ruimte voor kansen, keuzes en vrijheden die het Nederlandse gevangeniswezen hem ter beschikking stelt.

Het andere punt dat ik hier wil aanhalen zijn de cijfers over ontkerkelijking die het CBS op 17 mei 2024 publiceerde: 'Vorig jaar rekende 42 procent van de Nederlanders zichzelf tot een geloofsgemeenschap, blijkt uit cijfers van het CBS. Tien jaar eerder was dat nog een meerderheid: 53 procent' (NOS Nieuws 2024). De uit secularisatie en individualisatie voortgekomen diversiteit heeft binnen het vakgebied van de geestelijke verzorging geleid tot organisatievormen zonder genootschappelijke betrokkenheid. Wellicht vragen de veranderende religieuze verhoudingen om een nieuw model? Schilderman (2015) stelt een model voor waarbij de geestelijk verzorger als zelfstandige opereert, inclusief toetsing zodat het verzekerd is en met het afleggen van een beroepseed: 'een ontwikkelingsproces in de geestelijke verzorging dat loopt van aanbodsturing naar vraagsturing' (Schilderman 2015, 23). Binnen justitie (en defensie) heeft de geestelijke verzorging een andere organisatiewijze en invulling dan binnen de zorg. De overheid heeft de plicht om het recht op beleven en belijden van godsdienst of levensbeschouwing mogelijk te maken in detentie en kan dit tegelijkertijd niet zelf

realiseren vanwege de scheiding tussen kerk en staat. Daarom werken in gevangenissen alleen geestelijk verzorgers die zijn uitgezonden door een levensbeschouwelijk genootschap en die binnen detentie hun denominatie vertegenwoordigen, zoals islamitisch, boeddhistisch of humanistisch geestelijk verzorgers. De zendende instanties zijn daarbij verantwoordelijk voor de inhoudelijke invulling en de kwaliteit van de geestelijke verzorging (Van Eijk en Van Bijsterveld 2021, 53).

Hoewel het er niet naar uitziet dat de wijze waarop geestelijke verzorging in detentie is georganiseerd op korte termijn zal wijzigen, is het niet ondenkbaar dat er in de toekomst veranderingen zullen plaatsvinden. Zo lopen er tegenwoordig studenten algemene religiewetenschappen stage in detentie en kwam in de interviews bij dit onderzoek naar voren dat de mannen in detentie gerust gespreksgroepen, bijeenkomsten en vieringen van meerdere religies en levensbeschouwingen bezoeken. Ook daarom is het zinvol om instrumentarium en actuele vraagstukken uit de geestelijke verzorging en detentie uit te wisselen en op elkaar af te stemmen: om enerzijds binnen detentie genootschapsoverstijgend instrumentarium in te kunnen zetten, bijvoorbeeld artistieke middelen. Anderzijds is het belangrijk dat institutioneel-niet-gezonden geestelijk verzorgers op de hoogte zijn van de actuele vraagstukken binnen detentie, zodat daarbij aangesloten en op ingespeeld kan worden.

In onderzoek van het Kaski¹ geven geestelijk verzorgers werkzaam bij justitie aan welke doelen in hun werk belangrijk of heel belangrijk zijn. Op de eerste plaats staat morele hulp: ‘de verheldering van levensvragen van gedetineerden (97% van de geestelijk verzorgers noemt dit belangrijk of heel belangrijk)’ en op de tweede plaats

---

¹ Onderzoeks- en expertisecentrum voor religie en samenleving,

<https://www.ru.nl/afdelingen/religiewetenschappen-en-theologie/kaski>.

staat ‘gedetineerden bijstaan in het uithouden van hun detentie (95%)’ (Spruit, Bernts en Woldringh 2003, 57). Hoe mensen een periode in detentie uithouden is precies de vraag van dit onderzoek.

Wetenschappelijke relevantie

Sampson en Visser (2005) stellen dat onderzoekers weliswaar hebben geprobeerd om de gunstige resultaten van creatief schrijven in de gezondheidszorg te kwantificeren. De artistieke waarde – als in: de schrijfpraktijk zelf – kan niet worden gekwantificeerd (Sampson en Visser 2005, 2). Creatief schrijven (in de gezondheidszorg) is een complex vakgebied, aldus de auteurs. Het veld is opgebouwd uit een drievoudige aantrekkingskracht tussen wat we zouden kunnen samenvatten als: a. kunst (een bepaald soort door de mens teweeggebrachte ervaring en een manier van handelen die het reducerende vermijdt en die vaak blijkt geeft van een drang tot transcendentie van bepaalde omstandigheden en individuele ervaringen), b. voorzieningensystemen (van bureaucratisch tot klinisch) en c. de kwetsbaarheid van het menselijk individu, dat in dit geval zorg ontvangt (Sampson en Visser 2005, 3). Een kunstpraktijk in een zorgcontext moet dus zowel spreken tot het *kunst*- als tot het *zorg*discours. ‘Een drukke arts is het er misschien niet automatisch mee eens dat een kunstpraktijk een goede zaak is, noch dat deze relevant is voor de zorgcontext. Een kunstprofessional kan op zijn hoede zijn voor een kunstpraktijk die in andere termen dan het artistieke over zichzelf lijkt te praten’ (Sampson en Visser 2005, 2). Hetzelfde geldt voor de kunsten in detentie. Al sinds de zeventiende eeuw wordt creativiteit gevangenen ‘ingesmokkeld’, zo blijkt uit onderzoek, maar met name in de jaren 1970 en 1980 werden professionele kunstenaars *uitgenodigd* om creatieve activiteiten in de gevangenen op te zetten. Toch wordt de praktijk van creatieve kunsten in detentie door sommigen nog steeds gezien als controversieel of zelfs als rebels (Simpson 2022, 9-12).

In de afgelopen decennia is onderzoek gedaan naar onder andere de vragen in hoeverre creatief schrijven in detentie kan bijdragen aan het maken van autonome keuzes, kan dienen als recreatie en vermaak, kan bijdragen aan het produceren van gewaardeerde resultaten die bewonderd worden, kan werken als een ‘safe space’, kan bijdragen aan eigenwaarde, hoop, ambitie, empathie, een eigen identiteit, inclusief een mogelijke toekomst, naar de relatie tussen schrijfgroepdeelnemers en hun schrijfgroepbegeleider, en naar verhalen over het stopzetten van een criminele carrière (Simpson 2022, 27-29). Maar waar de kunsten officieel toegang kregen tot penitentiaire inrichtingen (PI), werden ze toegelaten omdat ze werden geassocieerd met de educatieve of psychologische functies van de gevangenis. De voordelen hiervan waren niet eenvoudig aan te tonen, wat mogelijk heeft bijgedragen aan een aanhoudende weerstand tegen hun aanwezigheid. Recentelijk hebben onderzoekers daarom concepten uit het *desistance*-onderzoek² overgenomen in een poging de waarde van creatieve

---

² *Desistance* is, kort gezegd, het afzien of stoppen van een criminele carrière. Weaver (2019) laat in haar overzicht zien dat de criminologische belangstelling voor *desistance* zich ontwikkelde in de jaren 1970 en 1980 en dat *desistance* in de jaren 1990 een belangrijk onderzoeksgebied werd in de criminologie (Weaver 2019, 641). Sommige onderzoekers spreken zelfs over een paradigmaverschuiving die zich voordoet in de kern van het strafrechtelijk interventiediscours (Albertson née Wilkinson 2015, 278). In het oude, op behandeling gerichte wereldbeeld stond het programma centraal en draaide de dader daar omheen. In het *desistance*-wereldbeeld draaien de ondersteunende diensten om het individu heen en kijken tegelijkertijd ook naar buiten, naar de gemeenschap, en vragen zich af hoe de relaties tussen individuen en gemeenschappen opnieuw kunnen worden opgebouwd, zodat *desistance* en re-integratie kunnen worden bereikt (McNeill 2012, 98). Op het *desistance*-paradigma is het een en ander aan te merken, aldus Weaver (2019). Allereerst wordt *desistance* door onderzoekers op verschillende manieren gedefinieerd, ten tweede verklaren uiteenlopende theorieën over *desistance* het fenomeen op verschillende manieren en ten derde kent de *desistance*-theorie een aantal beperkingen: de theorie blijft een individualistische focus behouden en hij staat vaak los van specifieke analyses van de

kunsten in gevangenissen aan te tonen; dit werk blijft echter verbonden met de rehabilitatiedoelen van instellingen zoals een PI (Simpson 2022, 48-49).

Door Nussbaums *vermogensbenadering* in te zetten als model bij de bestudering van *creative writing* in detentie blijf ik weg bij beoordelingen van zowel *de artistieke waarde van het werk* als *de doelen van een gevangenisstraf*, maar richt ik me daarentegen op *menselijke ontwikkeling* en *menselijke waardigheid*. Tegelijkertijd draagt het toepassen van Nussbaums vermogensbenadering in een onderzoek dat wordt uitgevoerd in de context van penitentiaire inrichtingen (PI) bij aan kennis over Nussbaums model. De vermogensbenadering is namelijk nog niet zo algemeen toegepast op het uithouden van een periode in detentie, alleen specifiek op de arbeid van mensen in detentie (Sitzia 2020) of de mentale gezondheidszorg voor mensen in detentie (Holladay 2021) of, in twee wel heel specifieke studies, gericht op het ontwikkelen van *capabilities* middels educatie voor a. mensen in detentie die slechthorend zijn (M. Carroll 2015) of b. in relatie tot het *desistance*-proces (MacKenzie 2020). Er is weliswaar een onderzoeker die de *capabilities approach* meer algemeen toepast op het detentiewezen in de VS, maar dan met de nadruk op re-integratie en de periode ná de straf (Kim 2016). Dit onderzoek is in die zin uniek, omdat het bijdraagt aan de algemene vraag wat iemand in detentie in Nederland daadwerkelijk kan doen of kan zijn binnen de ruimte voor rechten en mogelijkheden die het Nederlandse gevangeniswezen hem ter beschikking stelt. Daarbij wordt de vermogensbenadering van Nussbaum gebruikt als theorie om het *uithouden van een periode in detentie* te belichten.

---

culturele en structurele contexten waarin zowel de delicten als de *desistance* plaatsvinden (Weaver 2019, 641).

1.2 Doelstelling

Het doel van het onderzoek is een bijdrage te leveren aan kennis over de rol van *creative writing* bij het uithouden van een periode in detentie en aan kennis over het toepassen van Nussbaums vermogensbenadering bij het analyseren van een verblijf in de PI, door op basis van informatie verkregen uit semigestructureerde diepte-interviews inzicht te geven in de geleefde ervaring van het uithouden van een periode in detentie in Nederland. Ook doe ik met het onderzoek aanbevelingen aan de schrijfgroepbegeleiders die verbonden zijn aan Stichting Blocknotes, aan het gevangeniswezen in Nederland en aan geestelijk verzorgers in detentie.

1.3 Vraagstelling

In hoeverre wordt een werkelijk menselijk leven bevorderd door *creative writing* bij het uithouden van een periode in detentie?

1.4 Leeswijzer

Deze scriptie is als volgt opgebouwd. In hoofdstuk 2 is het theoretisch kader uitgewerkt. Hoofdstuk 3 geeft de methode die voor dit onderzoek is gebruikt. De resultaten van de analyse van de interviews worden beschreven in hoofdstuk 4. In hoofdstuk 5 volgt een samenvatting van de resultaten, een conclusie en een discussie, waarna tot slot aanbevelingen worden gedaan aan geestelijk verzorgers, schrijfgroepbegeleiders en het gevangeniswezen.

Hoofdstuk 2: Theoretisch kader

In dit hoofdstuk zet ik de centrale begrippen uit mijn onderzoeksvraag uiteen, namelijk het uithouden van een periode in detentie (inhoud), *creative writing* (middel) en een werkelijk menselijk leven (onafhankelijke variabele). Per begrip schets ik de wetenschappelijk conversatie waarbij ik met dit onderzoek aansluit.

2.1 Het uithouden van een periode in detentie

Iets *uithouden* betekent zo veel als het verdragen of doorstaan. Hoe doe je dat? In de monastiek bestaat de waarde van de ‘stabiliteit’: ‘Dat betekent enerzijds dat je met beide benen op de grond blijft staan en niet begint te wankelen, ook al waait er vanuit alle richtingen een zware tegenwind, ook al dreigen de levensomstandigheden en twijfels je uit het lood te slaan. Anderzijds staat stabiliteit voor het blijven, het verdragen van alles wat komt, ook als dat allesbehalve simpel is en niet zelden ook met pijn en lijden gepaard gaat’ (Quartier 2022, 23).

Ook in de geestelijke verzorging zijn uithouden, wachten en traagheid belangrijke begrippen: ‘snelle oplossingen blijken meestal contraproductief voor zingeving. Daarvoor is juist nodig dat hulpverleners ruimte scheppen voor de traagheid van de zinvraag [...]. Het gaat erom cliënten te helpen zich te verhouden tot verlies en pijn waar geen weg omheen is’ (Vosselman en Hout 2022, 20). Evenzo heeft het uitzitten van een gevangenisstraf geen weg eromheen en dus komt bij mensen in de gevangenis bewust of onbewust de vraag naar boven hoe die periode in detentie uit te houden – zoals het onderzoek van Kaski liet zien is dat dan ook precies een van de belangrijkste doelen van geestelijk verzorgers bij justitie. Ik koos specifiek voor de term ‘uithouden’, want ook al is een persoon in detentie (vaak) zelf schuldig aan de straf, het uithouden hiervan gaat evengoed gepaard met lijden, verlies, pijn en verdriet, zoals bij rouwen of ziektzijn.

Naar (de strategieën bij) het uithouden of verdragen van en/of het aanpassen op een periode in detentie onder mensen die een gevangenisstraf uitzitten is veel onderzoek gedaan. Ik laat hier de onderzoeken uit de VS achterwege en beperk me tot de onderzoeken uit het VK, omdat dit gevangenisregime meer overeenkomt met de Nederlandse situatie dan het gevangenisregime uit de VS. Schinkel (2015) bespreekt op basis van 27 interviews met langgestraften mannen die gevangen zitten in de gevangenis Glenochil in Schotland, hoe de ervaring van het regime van deze gevangenis van invloed is op de manier waarop zij met hun gevangenschap omgaan en welk effect dit heeft op de betekenis van hun straf en hun vooruitzichten na hun vrijlating. Naar eigen zeggen maken zij hun straf draaglijker door hun (temporele) horizon te beperken (nergens naar uitkijken, de tijd versnellen door het opgaan in een bedrijvige gevangenisroutine en herinneringen aan/contact met de wereld daarbuiten minimaliseren) en door de opgelegde straf te aanvaarden (en op die manier te kunnen leven alsof de gevangenis hun hele wereld is) (Schinkel 2015, 24-26). Ook vergelijkt Schinkel haar onderzoek met het onderzoek van Liebling, Arnold en Straub (2011) in de streng beveiligde Schotse gevangenis Whitemoor. In dat onderzoek verwijzen mensen in detentie als ze hun beste momenten in de gevangenis beschrijven, *juist* naar de mogelijkheden om te fantaseren over vrij zijn. Het beperken van de horizon en het aanvaarden van de straf werken alleen in gevangnissen waar het leven binnen de gevangensmuren positief genoeg is om iemands hele wereld te worden, aldus Schinkel (Schinkel 2015, 28-29).

Met Crewes raamwerk voor vergelijkende analyse (2015) biedt hij gevangenisonderzoekers een vocabulaire voor de karakterisering van gevangensculturen dat verder gaat dan de 'hardheid' of 'mildheid' van het gevangenisregime, namelijk met de concepten 'diepte', 'zwaarte', 'strakheid' en

‘breedte’. Ik maak gebruik van deze concepten in mijn interviews om inzicht te krijgen in de wijze waarop mijn respondenten het verblijf in detentie ervaren. De eenvoudigste definitie van diepte is de afstand of polariteit tussen de gevangenis en de buitenwereld, waarbij afstand zowel een bijna letterlijke (diep weggestopt in een van de vleugels van een afgelegen gevangenis) als een metaforische betekenis heeft (Crewe 2015, 54). Zwaarte verwijst naar gevangnissen waar de standaarden en omstandigheden slecht zijn, waardoor de ervaring van gevangenschap een ‘druk’ kan uitoefenen op de gevangenen of kan aanvoelen als een ‘last op hun schouders’ (Crewe 2015, 57). Strakheid geeft de ‘greep’ weer van het feit dat ‘het systeem’ gezichtslus en onstoffelijk lijkt, zonder een duidelijk ‘centrum’ of een persoon met wie gediscussieerd of onderhandeld kan worden (Crewe 2015, 59). Breedte kan beschouwd worden als de reikwijdte en de impact van strafrechtelijke sancties *buiten* de gevangenis (Crewe 2015, 60).

Hoe pas je je aan op de condities van detentie? Crewe (2009) beschrijft de vijf belangrijkste aanpassingen aan de voorwaarden van een hedendaagse gevangenis. Allereerst noemt hij de toegewijde naleving die voortkomt uit persoonlijke moraliteit (*enthousiastelingen*); dan twee vormen van berustende, pragmatische volgzzaamheid, gebaseerd op verschillende dimensies van behoefte en machteloosheid (*pragmatici* en *stoïcijnen*); vervolgens passieve volgzzaamheid, gebaseerd op persoonlijk fatalisme (*terugtrekkers*); en tot slot geveinsde meegaandheid – of normatieve oppositie – uitgevoerd naast (en als een vorm van) verzet (*spelers*, in het Engels: *players*) (Crewe 2009, 244).

De manier waarop mensen zich verhouden tot detentie is niet statisch: deze verandert gedurende de looptijd van een lange gevangenisstraf, zo beschrijven Crewe, Hulley en Wright (2017). Hun studie richt zich op de overgang tussen de vroege en de

daaropvolgende stadia van straffen van vijftien jaar of langer. De auteurs beargumenteren op basis van hun onderzoek dat de meeste mensen die een lange straf uitzitten een verschuiving laten zien van een vorm van keuzevrijheid die *reactief* is naar een vorm die *productief* is, omdat ze leren ‘mee te zwemmen’ in plaats van te zwemmen tegen de stroom van hun situatie in (Crewe, Hulley en Wright 2017, 517).

Kortom, een periode in detentie wordt uitgehouden door *het accepteren van de straf, het beperken van de (temporele) horizon door het sneller laten verstrijken van de tijd en het beperken van het contact met de buitenwereld*, dan wel door *het fantaseren over buiten en/of de toekomst*. Daarbij is het relevant om de *diepte, zwaarte en strakheid* van het gevangenisregime te bepalen, omdat die de manier waarop wordt uitgehouden bepaalt: het beperken van de horizon en het aanvaarden van de straf werken alleen in gevangenissen waar het leven binnen de gevangensmuren positief genoeg is om *iemand's hele wereld te worden* en niet bij gevangenschappen die ‘dieper’ (grotere afstand tot buitenwereld), ‘zwaarder’ (slechtere omstandigheden) en ‘strakker’ (sterkere greep van het systeem) worden ervaren: daar wordt meer gefantaseerd over vrij zijn.

2.2 Een werkelijk menselijk leven

Omdat ieder mens op een andere manier *uithoudt* en ik ook niet precies weet wat iemand in detentie in Nederland kan doen of kan zijn binnen de mogelijkheden die het Nederlandse gevangeniswezen hem ter beschikking stelt, maak ik bij dit onderzoek gebruik van de vermogensbenadering.

Amerikaans filosoof Martha Nussbaum bouwt met haar vermogensbenadering, in het Engels *capabilities approach*, voort op het werk van de Indiase econoom en filosoof Amartya Sen. Nussbaum vormde het werk van Sen om tot een manier om politieke afspraken normatief te evalueren en rechtvaardigheid te verstaan in termen van

de vraag of individuele capaciteiten om deel te nemen aan de activiteiten die essentieel zijn voor een werkelijk menselijk leven, worden bevorderd of worden gefrustreerd (Duignan 2024) – daarbij definieert Nussbaum een werkelijk menselijk leven als ‘a life in which fully human functioning, or a kind of basic human flourishing, will be available’ (Nussbaum 2000, 40). Nussbaum stelt dat haar versie van de vermogensbenadering ‘de nadruk legt op de bescherming van gebieden van vrijheid die zo wezenlijk zijn dat het wegnemen daarvan een leven zou opleveren dat niet overeenstemt met de menselijke waardigheid’ (Nussbaum 2012, 55).

Deze benadering gaat uit van de kernvraag: wat kan elke persoon doen en zijn? Met het *principe van elk persoon als doel op zich* is de vermogensbenadering zoals gezegd een versie van het Kantiaans idee van de plicht om ieder mens als doel te behandelen en niet als middel tot een doel (Nussbaum 2012, 136). Met haar vermogensbenadering gaat Nussbaum hiermee verder dan de utilitaire theorieën die streven naar het optimale maatschappelijke totaal of gemiddelde (Nussbaum 2012, 122). De vermogensbenadering vraagt namelijk ook ‘naar de kansen die voor ieder persoon afzonderlijk beschikbaar zijn’ (Nussbaum 2012, 38). Nussbaum vervolgt: ‘De benadering *richt zich op keuze of vrijheid*, en stelt dat het cruciale goed dat samenlevingen voor hun bevolking dienen te bevorderen, bestaat uit een reeks kansen, of substantiële vrijheden, waarvan mensen vervolgens in hun handelen al dan niet gebruik kunnen maken: de keuze daartoe is aan hen’ (Nussbaum 2012, 38). Om welke kansen of vrijheden gaat het? Uitgaande van het inzicht ‘dat de overheid de taak heeft om mensen in staat te stellen om een waardig en minimaal florerend leven te leiden [...] volgt daaruit dat een fatsoenlijk politiek bestel burgers dient te voorzien van op zijn minst een drempelwaarde in deze tien essentiële capabilities’ (Nussbaum 2012, 57): leven, lichamelijke gezondheid, lichamelijke onschendbaarheid, zintuiglijke

waarneming, verbeeldingskracht en denken, gevoelens, praktische rede, sociale banden, andere biologische soorten, spel, vormgeving van eigen omgeving. Zie het codeboek in bijlage 4 voor de definities van de *capabilities*. Tot slot, Nussbaums benadering ‘houdt ook rekening met het feit dat mensen verschillende hoeveelheden van bepaalde hulpbronnen nodig kunnen hebben om hetzelfde niveau van keuze- en handelingsvrijheid te bereiken, in het bijzonder als ze vertrekken uit sterk verschillende maatschappelijke posities’ (Nussbaum 2012, 253). Belangrijk is om alvast te vermelden dat ik in dit onderzoek gebruik van acht van de tien door Nussbaum geformuleerde *capabilities*. Twee vermogens zijn in de context van de gevangenis minder relevant dan de andere acht, zeker in relatie tot creatief schrijven, namelijk het vermogen ‘leven’ (‘in staat zijn om een menselijk leven van normale duur tot het einde toe te leiden’) en het vermogen ‘andere biologische soorten’ (‘in staat zijn om te leven met zorg voor en in relatie met dieren, planten en de wereld van de natuur’) (Nussbaum 2012, 57-59).

Samengevat is een werkelijk menselijk leven een leven waarin volledig menselijk functioneren beschikbaar is. Het antwoord op de kernvraag *wat kan elke persoon doen en zijn?* wordt bepaald door *de kansen of vrijheden om dingen te doen of te zijn volgens de vermogens die voor iedere persoon afzonderlijk beschikbaar zijn*. In dit onderzoek maken we daarvoor gebruik van acht *capabilities*: *lichamelijke gezondheid; lichamelijke onschendbaarheid; zintuiglijke waarneming, verbeeldingskracht en denken; gevoelens; praktische rede; sociale banden; spel; vormgeving van eigen omgeving*.

2.3 Creative writing

Dit onderzoek hanteert de Engelse term voor ‘creatief schrijven’ die inmiddels wereldwijd gehanteerd wordt, namelijk *creative writing*. Tussen 1880 en 1940 ontstond de discipline *creative writing* aan Amerikaanse universiteiten (Myers 1993, 278). Het

werd in het leven geroepen als tegenhanger van academisch, formeel en retorisch schrijven. Het vak gebruikte creatief schrijven als de cultivering van de persoonlijke ervaring, als creatieve zelfexpressie en als een manier om literatuur niet alleen te bestuderen als een corpus van teksten en schrijvers, maar om het daarnaast *zelf* te beoefenen als een creatief maker en het zo van binnenuit te bestuderen als een productieve kunst.³ Inmiddels is het lesgeven in *creative writing* ook uitgegroeid tot een inkomstenbron voor schrijvers (Myers 1993, 296).

De belangrijkste methode van lesgeven, de workshop, maakt dat bij *creative writing* meer nadruk ligt op het *proces* dan op het *product*. En hoewel sommige Amerikaanse universiteiten nog steeds de romantische mythe onderschrijven dat je als schrijver *wordt geboren* en hooguit dat aangeboren talent verder kunt ontwikkelen, is de *workshop* – in de academische wereld – een manier van lesgeven, leren en beoordelen die kenmerkend is voor *creative writing* (Earnshaw 2014, 3). *Creative writing* presenteert schrijven als een actief proces. Dat betekent dat alle studenten actief aan de workshop moeten deelnemen, dat de student-schrijvers zich bewust worden van de invloed van hun eigen en andermans beslissingen op het geschreven werk en dat het schrijfproces plaatsvindt in een interactieve en dynamische lesomgeving waarin studenten elkaar onderbouwde kritiek geven (Earnshaw 2014, 17). Schrijvers hebben baat bij een direct en serieus publiek voor hun tot stand komend werk. Daarom probeert de workshop een soort literair café te zijn waarin studenten het gedicht of het verhaal van een klasgenoot serieus analyseren, wijzen op welke manier de tekst slaagt en wat de

---

³ *Creative writing* is tegenwoordig een vak op bijna alle hogescholen en universiteiten in de Verenigde Staten (Earnshaw 2014, 11). Sinds eind twintigste, begin eenentwintigste eeuw kunnen studenten opleidingen *creative writing* volgen in minimaal twaalf Europese landen (*European Association of Creative Writing Programmes*, <https://eacwp.org/>).

schrijver zou kunnen doen om de tekst te verbeteren (Earnshaw 2014, 18). Hoewel het werk van studenten de belangrijkste teksten voor de cursus vormen, gebruiken veel docenten ook teksten uit de wereldliteratuur en benaderen en bespreken deze teksten met een schrijversintentie. Literatuurstudie geeft schrijvers afstand tot het ego en laat studenten de verbanden zien die hun werk met andere literatuur heeft, aldus Earnshaw (Earnshaw 2014, 18-19). Over het algemeen genomen gaat wat betreft de docenten de voorkeur uit naar schrijvers die werk hebben gepubliceerd in tijdschriften en bij uitgeverijen met een goede naam. Schrijvers die lesgeven worden meer gewaardeerd dan leraren die schrijven, net als in andere praktijkgerichte beroepen, zoals geneeskunde en grafisch ontwerp (Earnshaw 2014, 19).

Volgens Sampson bereikt *creative writing* (in de gezondheidszorg) wat het doet omdat het is opgebouwd uit zowel proces als product, in een voortdurende dialectiek. Deelnemen aan die praktijk, als lezer of schrijver, is nuttig omdat het helpt onze manier van denken vorm te geven. Het belangrijkste voordeel van schrijven is dat het oefenen ervan ons helpt *om beter te schrijven* - met alle persoonlijke en sociale gevolgen van dien, aldus Sampson (Sampson 2014, 347).

Hierboven gaf ik in de paragraaf 'Wetenschappelijke relevantie' (pagina 14) een overzicht van eerder onderzoek naar *creative writing* in detentie. Daarbij gaf ik aan dat het kunstenaanbod daar in het verleden werd geassocieerd met de educatieve of psychologische functies van de gevangenis. Recentelijk hebben onderzoekers concepten uit het *desistance*-onderzoek overgenomen in een poging de waarde van creatieve kunsten in gevangenissen aan te tonen (Simpson 2022, 48-49). Zoals hierboven gezegd is mijn onderzoek vernieuwend, omdat het bijdraagt aan de algemene vraag wat iemand in detentie in Nederland daadwerkelijk kan doen of kan zijn binnen de ruimte voor

rechten en mogelijkheden die het Nederlandse gevangeniswezen hem ter beschikking stelt. Ik blijf weg bij beoordelingen van zowel *de artistieke waarde van het werk* als *de doelen van een gevangenisstraf*, maar richt me daarentegen op *menselijke ontwikkeling* en *menselijke waardigheid* middels een analyse van *creative writing* in detentie aan de hand van Nussbaums vermogensbenadering.

Creative writing is een *groepsbijeenkomst* in de vorm van een workshop waarin de deelnemers, *onder begeleiding van een literair auteur*, teksten *lezen, maken en delen*, waar *naar elkaars werk wordt geluisterd* en het *van feedback wordt voorzien*. De praktijk van het schrijven is opgebouwd uit zowel *proces* als *product*, in een voortdurende dialectiek. Het deelnemen aan die praktijk, als lezer of als schrijver, *geeft het denken vorm*. Bij *creative writing* ligt de nadruk op *creatief* schrijven in plaats van functioneel, journalistiek, academisch of therapeutisch. Aan de hand van *thema's*, *inspirerende teksten, schrijfo opdrachten en associatieoefeningen* schrijven deelnemers gedichten, korte verhalen, columns, essays, brieven, monologen, raps, songteksten of *spoken word*. Het gemaakte werk wordt *gepresenteerd aan publiek* middels *publicaties en voorleesmomenten*.

NB: met de respondenten spreek ik in de interviews over 'de schrijfgroep' in plaats van 'creative writing'.⁴

---

⁴ De schrijfgroep volgt de *creative writing*-opzet. Zoals een van de respondenten het beschrijft: 'We komen één keer in de twee weken samen. De jongens die zich hebben opgegeven ervoor die komen samen. We zitten in een kring, althans, aan tafel. En dan komt natuurlijk [schrijfbegeleider], die natuurlijk onze begeleidster is, onze mentor, onze vriend. [...] Die geeft een thema en dan aan de hand van dat thema dan leest ze voor, leest ze stukken voor die haar hebben geraakt hè. Het is niet altijd dat het ons raakt, maar om een voorbeeld

Hoofdstuk 3: Methode

Dit hoofdstuk is opgebouwd uit de onderzoekstrategie, de wijze van data verzamelen, een reflectie op de rol van de onderzoeker, een beschrijving van de wijze van datamanagement en tot slot de analyseopzet.

3.1 Onderzoeksstrategie

De onderzoeksvraag zal worden beantwoord middels kwalitatief, empirisch onderzoek in de vorm van semigestructureerde diepte-interviews (hierna ‘interviews’) met negen (oud-)deelnemers van de schrijfgroepen. De kleinschalige aanpak (N=9) is gekozen vanwege de diepgang die ik wil bereiken: weliswaar leveren de verkregen resultaten uit een onderzoek met zo weinig respondenten minder generaliseerbare kennis op, maar wel meer inhoudelijke kennis – wat maakt dat ik de diepte in kan gaan bij de beschrijving en de bespreking van mijn resultaten en bij de aanbevelingen die ik met mijn onderzoek wil doen. De kwalificerende benadering van mijn onderzoek is dus gekozen vanwege de behoefte aan een diepgaande, rijke en beschouwende rapportage. Bovendien heb ik van de respondenten sowieso een ruime hoeveelheid informatie nodig om te kunnen werken met het multidimensionale model dat de vermogensbenadering van Nussbaum is. Ook geeft deze aanpak me flexibiliteit bij het afnemen van de interviews, waardoor er gedurende het gesprek ruimte is om door te vragen bij antwoorden die interessant zouden kunnen zijn voor het onderzoek. Tot slot is gekozen voor een empirische aanpak omdat ik de geleefde ervaring van respondenten in kaart wil brengen en omdat ik een conceptueel model wil testen in de praktijk. Ik ben in de

---

geven, wat we met dat thema eventueel zouden kunnen doen, en dan gaan we twintig minuten tot een half uur schrijven. Meestal is het twintig minuten. En dan gaan we de stukken voorlezen en dan gaan we bespreken. Dat is het eigenlijk ja.’

gelegenheid om een PI in te gaan en zelf gegevens te verzamelen en van die kans wil ik graag gebruikmaken in mijn onderzoek (Verschuren en Doorewaard 2021, 156-57).

3.2 Dataverzameling

Gedurende het onderzoek werden nieuwe gegevens verzameld via negen semigestructureerde interviews van 45 tot 75 minuten per stuk.

Werving

Het werven van de respondenten verliep via de schrijfgroepbegeleiders: zij benaderden (oud-)deelnemers met de vraag of ze wilden meewerken aan het onderzoek. Deze wervingsmethode maakte het in contact komen met potentiële respondenten weliswaar gemakkelijk, de keerzijde is dat de schrijfgroepbegeleiders invloed hadden op welke (oud-)deelnemers werden benaderd voor het onderzoek. Dit gegeven maakte de kans dat mannen met een uitgesproken negatief oordeel over de schrijfgroep niet deelnamen aan het onderzoek. Bovendien kan verondersteld worden dat de (oud-)deelnemers die instemden met deelname aan het onderzoek overwegend positief staan tegenover de schrijfgroep, omdat zij gemotiveerd genoeg waren om tijd vrij te maken voor het interview.

Van de uiteindelijke respondenten zijn er vijf mannen die op het moment van het onderzoek in detentie zitten, van wie er eentje verblijft op de Beperkt Beveiligde Afdeling (BBA, voor de laatste fase van de straf – waarbij je buiten de gevangenis kunt werken), en vier mannen die hun straf hebben uitgezeten in de PI Heerhugowaard, PI Lelystad, PI Veenhuizen en PI Vught. Alle negen respondenten nemen of namen deel aan een schrijfgroep van Blocknotes in hun PI. De lengte van hun straffen loopt uiteen van ruim een half jaar tot bijna dertig jaar. Aan het onderzoek namen geen levenslanggestraften deel.

Met de vijf mannen in detentie verliep het contact via de schrijfgroepbegeleider die het informatiedocument over het onderzoek deelde met de respondenten. De onderwijzer van deze PI regelde vervolgens de praktische zaken rondom de interviews met deze vijf deelnemers: hij maakte de afspraken met de respondenten, reserveerde een ruimte en zorgde dat ik als onderzoeker met opnameapparatuur naar binnen mocht in de PI. Voorafgaand aan de uitvoering van het onderzoek gaf de directeur van deze PI toestemming voor onderzoeksdeelname van mannen die bij hen in detentie zitten, mits de mannen zouden willen meewerken aan het onderzoek.

Het contact met de vier oud-deelnemers verliep via de contactgegevens (telefoonnummer en/of e-mailadres) die ik verkreeg via de schrijfgroepbegeleiders. Ik stuurde deze deelnemers het informatiedocument toe via Whatsapp of e-mail en gaf vervolgens uitleg over het onderzoek en de praktische zaken via Whatsapp, een telefoongesprek of e-mail. Vervolgens maakten we een afspraak voor het interview.

Operationalisering centrale begrippen en opzet interview

De centrale begrippen uit mijn onderzoeksvraag, namelijk het uithouden van een periode in detentie (inhoud), *creative writing* (middel) en een werkelijk menselijk leven (onafhankelijke variabele), maak ik meetbaar door ze op te splitsen in dimensies en indicatoren. Ter illustratie, het concept ‘werkelijk menselijk leven’ splits ik – in navolging van Nussbaums vermogensbenadering – op in de dimensies lichamelijke gezondheid; lichamelijke onschendbaarheid; zintuiglijke waarneming, verbeeldingskracht en denken; gevoelens; praktische rede; sociale banden; spel; vormgeving van eigen omgeving. Vervolgens splits ik de dimensie lichamelijke gezondheid verder op in de indicatoren voeding, sport/lichaamsbeweging, mentale gezondheid, lichamelijke gesteldheid bij binnenkomst, toegang tot medische hulp,

onderdak/verblijf. Voor de complete operationalisering verwijs ik graag naar het codeboek in de bijlagen.

De respondenten nam ik twee sets vragen af: een over (de menselijke vermogens tijdens) het verblijf in detentie en een over (de menselijke vermogens tijdens) de bijeenkomsten *creative writing*. In bijlage drie is de opzet van het interview te vinden met daarin eerst de set van vijftien vragen over detentie en de *capabilities* en daarna de set van zeventien vragen over de schrijfgroep en de *capabilities*. Belangrijk om hierbij te vermelden is dat ik naar acht van de tien *capabilities* gevraagd heb. Om interviewtijd te besparen vroeg ik niet naar het vermogen ‘leven’ en niet naar het vermogen ‘andere biologische soorten’. Deze twee vermogens leken me in de context van de gevangenis minder relevant dan de andere acht. Tot slot, bij het formuleren van de interviewvragen heb ik me gedeeltelijk laten inspireren door de interviewvragen uit het artikel *The Development of Capability Indicators* (Anand e.a. 2009).

Toestemming

Ik volgde een geïnformeerde instemmingsprocedure bij het organiseren van de deelname van respondenten aan het onderzoek. Alle (potentiële) respondenten ontvingen vooraf het informatiedocument zoals opgenomen in de eerste bijlage. Bij aanvang van het interview overhandigde ik nogmaals het informatiedocument en vervolgens overhandigde ik het toestemmingsdocument, zoals opgenomen in bijlage twee. Dit document nam ik puntsgewijs met ze door en vervolgens ondertekenden we dat allebei.

Verloop interviews

De vier interviews in de PI werden afgenomen voorafgaand aan of tijdens een bijeenkomst van de schrijfgroep – in een kantoortje naast het lokaal. Het ene interview

op de Beperkt Beveiligde Afdeling van de PI vond plaats in een overlegruimte in de gang van de kantoren van medewerkers. De vier interviews buiten de PI vonden plaats in hotellobby's, in een openbare bibliotheek en bij een respondent thuis. De interviews werden opgenomen met een telefoon (buiten detentie) en een dictafoon (in de PI).

3.3 Reflectie

Door te werken met semigestructureerde interviews hadden de respondenten veel gelegenheid om te antwoorden in hun eigen bewoording. Met deze onderzoeksmethode is de interne validiteit weliswaar lager dan bijvoorbeeld bij een experiment – waarbij alle omstandigheden gecontroleerd zouden zijn. Dat wil zeggen: met de door mij gehanteerde methode kan ik niet met zekerheid zeggen in hoeverre de variabelen een causale relatie met elkaar hebben of dat de gevonden resultaten wellicht door andere factoren zouden kunnen worden verklaard. Maar de externe validiteit is juist hoger: de respondenten zijn in de interviews vrij om te antwoorden wat zij willen en hun antwoorden te formuleren zoals zij dat willen, bovendien vindt het interview plaats in een voor hen vertrouwde omgeving, namelijk in hun PI (zonder andere aanwezigen) of in een hotellobby of openbare bibliotheek bij hen in de buurt (Verschuren en Doorewaard 2021, 180, 186-87). Het feit dat de respondenten zichzelf selecteerden (opgaven) voor het onderzoek op uitnodiging van hun schrijfgroepbegeleider, verlaagt de betrouwbaarheid van de uitkomsten van het onderzoek: door deze wervingswijze is het waarschijnlijker dat mensen die uitgesproken negatief zijn over de schrijfgroep niet worden uitgenodigd en dat alleen mensen die enthousiast genoeg zijn over de schrijfgroep bereid zijn om tijd vrij te maken voor het interview.

Gezien het feit dat ik in 2020 medeoprichter was van Stichting Blocknotes en van 2020 tot en met zomer 2023 de functie van schrijfgroepcoördinator bekleedde, bevond ik mij tijdens het onderzoek in een positie waarin ik niet meer verbonden was aan de organisatie van de schrijfgroepen, maar nog wel gebruik kon maken van mijn contacten bij justitie, de gevangnissen en de schrijfgroepen. Afgezien van dit voordeel, vergde mijn positie als *voormalig* schrijfgroepcoördinator wel een continue en sterke reflectie op mijn handelen, positie, rol en keuzes. Een deel van de respondenten kende mij al als schrijfgroepcoördinator, waardoor sociaal wenselijke antwoorden – zoals trouwens bij ieder onderzoek – op de loer lagen. Hoewel in het informatiedocument dat de respondenten ontvingen staat dat ‘het onderzoek wordt uitgevoerd zonder invloed van de PI, DJI en Stichting Blocknotes,’ verkreeg ik toegang tot de (oud-)deelnemers via Blocknotes’ schrijfgroepbegeleiders, waardoor die wel invloed hadden op welke mannen ik uiteindelijk sprak voor mijn onderzoek. In de praktijk van het onderzoek bleek de onafhankelijkheid van mijn onderzoek ook niet voor alle respondenten helder te zijn, zo sprak een van de respondenten consequent over ‘jullie’ als hij Blocknotes bedoelde. Bij mij als onderzoeker speelde verder het risico op een *confirmation bias*, namelijk het gevaar dat ik in mijn onderzoek alleen zou bevestigen wat ik al weet uit mijn werkzaamheden bij Blocknotes. Door te werken met een deductieve analysemethode en de vermogensbenadering van Nussbaum als uitgangspunt te nemen bij zowel mijn vragen als bij de analyse keek ik via een bestaand model en (voor mij) nieuw perspectief naar de geleefde ervaring waarover de schrijfgroepdeelnemers in de interviews vertelden. Dat maakte dat mijn vooringenomen blik minder invloed had op het onderzoek dan wanneer ik voor een inductieve werkwijze had gekozen. Ik merkte bij mezelf op dat ik de verzamelde onderzoeksgegevens in de vorm van de uitgeschreven interviews zo correct mogelijk trachtte te analyseren volgens Nussbaums

vermogensbenadering, waardoor de valkuil van bevestiging zoeken voor wat ik al wist uit mijn werk bij Blocknotes voor mijn gevoel nog meer naar de achtergrond verdween.

Wat ik hier tot slot wil vermelden is mijn persoonlijke overtuiging dat mensen geen crimineel *zijn*, maar in (een deel van) hun leven (bewust of onbewust, gedwongen of vrijwillig) crimineel *handelen*. Dat perspectief ligt aan de basis van mijn onderzoek.⁵

3.4 Datamanagement

In het onderzoek wordt gewerkt met persoonlijke gegevens. Allereerst bezit ik de contactgegevens van de respondenten die niet in detentie zitten (hun telefoonnummer en/of e-mailadres), verder ondertekenden alle respondenten het toestemmingsformulier met hun naam en hun handtekening. Tot slot maakte ik geluidsopnames van de interviews. Hierdoor bezat ik opnames van de stemmen van alle mannen inclusief de namen en persoonlijke data van henzelf en hun naasten die zij op eigen initiatief deelden gedurende de interviews. Ook werden door sommige mannen hun religieuze en levensbeschouwelijke overtuigingen gedeeld, hoewel ik daar niet expliciet naar vroeg.

Bij het uitschrijven van de geluidsopnames heb ik de interviews geanonimiseerd. Herkenbare zaken, zoals (persoons- en plaats)namen, zijn uit de teksten gehaald. De originele opnames zijn verwijderd zodra deze zijn uitgeschreven. Alleen de anoniem gemaakte en uitgeschreven teksten worden bewaard.

---

⁵ Mensen die het anders zien zijn het wellicht oneens met de hele opzet van mijn onderzoek.

Maar als we uitgaan van het principe van elke persoon als doel op zich en de vraag wat elke persoon kan doen en zijn, dán past de vermogensbenadering met zijn kansen en vrijheden wél – óók als het om mensen in detentie gaat. Ik zie de vrijheidsbeperking als de daadwerkelijke straf en de neveneffecten van het in detentie zitten als al dan niet onbedoelde leedtoevoeging. Dit perspectief is mijn perspectief op de materie en dat is terug te zien in het onderzoek.

Bij het verzamelen van data, het schrijven en het delen van mijn onderzoek en de resultaten bewaak ik de anonimiteit van mijn respondenten. Met het oog op mogelijke slachtoffers, naasten en nabestaanden van de delicten bij wie de respondenten betrokken waren is het anoniem opvoeren van de respondenten extra belangrijk.

De onderzoeksgegevens in de vorm van de geluidsopnames en uitgeschreven teksten van de interviews en scans van de getekende toestemmingsverklaringen zijn opgeslagen in een beveiligde werkgroepmap van de Radboud Universiteit. De anonieme onderzoeksgegevens zijn ten minste tien jaar beschikbaar voor andere wetenschappers. Alleen mijn scriptiebegeleider en een *dataofficer* van de universiteit hebben toegang hiertoe. Omdat de onderzoeksgegevens anoniem zijn gemaakt, kunnen deze niet tot de respondenten herleid worden. Gedurende het onderzoek hebben de gegevens tijdelijk op mijn persoonlijke laptop gestaan. Na afronding van het onderzoek zijn alle gegevens verwijderd van dit apparaat evenals van de opnameapparaten: telefoon en dictafoon. Ik maak mijn onderzoeksgegevens niet publiekelijk toegankelijk. Hiervoor is dan ook geen toestemming gevraagd aan de respondenten. Indien nodig voor hergebruik of replicatiedoeleinden zijn de data beschikbaar via mijn begeleider. Zij heeft toegang tot de werkgroepmap waarin alle data zijn opgeslagen.

3.5 Analyseopzet

Analyseopzet

Om de interviews vervolgens deductief te analyseren label ik de fragmenten in de teksten die over dezelfde indicatoren gaan, zo kan ik fragmenten met elkaar vergelijken. Door na het coderen de fragmenten die onder dezelfde dimensie vallen (bijvoorbeeld lichamelijke gezondheid) per concept (a. *creative writing* en b. het uithouden van een periode in detentie) met elkaar te vergelijken haal ik op wat ze zeggen over de rol van *creative writing* bij het uithouden van een periode in detentie.

Voor de analyse van de data gebruikte ik Atlas.ti. Als documenten voegde ik de negen uitgeschreven interviews toe, als codes gebruikte ik acht van de tien *capabilities* uit Nussbaums vermogensbenadering plus de codes 'detentie' en 'schrijfgroep'. Door Atlas.ti per vermogen te laten weergeven welke fragmenten in de interviews gelijktijdig het geselecteerde vermogen en 'detentie' dan wel 'schrijfgroep' bevatten, kon ik per vermogen beschrijven hoe het vermogen tot uiting komt in of gelinkt is aan detentie dan wel de schrijfgroep. Het onderzoek is herhaalbaar, omdat alle interviews en het codeboek in Atlas.ti zitten.

Hoofdstuk 4: Resultaten

Dit hoofdstuk geeft een beschrijving van de resultaten van de analyse. Hierbij wordt per *capability* beschreven in hoeverre de mannen, in het licht van deze *capability*, het uithouden in detentie en in hoeverre de schrijfgroep daaraan bijdraagt. Iedere paragraaf valt dus uiteen in een deel detentie en een deel schrijfgroep. Door per *capability* na te gaan wat de geleefde ervaring van de respondenten is, kan in hoofdstuk vijf antwoord gegeven worden op de vraag in hoeverre een werkelijk menselijk leven wordt bevorderd door *creative writing* bij het uithouden van een periode in detentie. Ik sluit hoofdstuk vier af met een paragraaf over de geleefde ervaring van respondenten over het eventuele effect van de schrijfgroep op het verblijf in detentie.

4.1 Lichamelijke gezondheid

Onder deze *capability* vallen de lichamelijke gesteldheid bij binnenkomst in de gevangenis, het onderdak/verblijf, sport/lichaamsbeweging, toegang tot medische hulp, voeding, en mentale gezondheid. Mentale gezondheid heb ik ook onder deze *capability* geschaard, enerzijds omdat het gelinkt is aan lichamelijke gezondheid – lichamelijke en mentale gezondheid zijn niet zo sterk van elkaar te scheiden als ten tijde van de totstandkoming van de *capabilities approach* wellicht nog werd gedacht (zie bijvoorbeeld Ohrnberger, Fichera en Sutton 2017), en anderzijds omdat er in het model van Nussbaum verder geen ruimte is voor mentale gezondheid.

Lichamelijke gezondheid in detentie

Opvallend is dat vier van de negen respondenten aangeven dat zij op bepaalde vlakken in detentie gezonder leven dan daarbuiten. Het gaat om drie van de vier respondenten die uit detentie zijn en om de ene respondent die in de Beperkt Beveiligde Afdeling (BBA) zit. Zo vertelt een respondent bijvoorbeeld dat de voeding weliswaar niet

optimaal is, maar dat je genoeg tijd hebt en dus kunt sporten tot je erbij neervalt en dat het mentaal beter is dan buiten: geen afleiding van je telefoon, weinig prikkels, betere concentratie. Je krijgt een bepaalde rust over je heen, mentaal én fysiek. Alleen kan het stress geven als je naar huis belt en je hoort dat er problemen zijn in je gezin. Een respondent noemt het ‘wel een relaxed bestaan. Zij het dan dat je door de bank genomen iets te weinig beweging hebt.’ De vierde respondent die niet in detentie zit vond het lichamelijk (qua voeding en beweging) goed te doen, maar mentaal erg zwaar. Drie van de vier respondenten die wel in detentie zitten noemen hoe mentaal zwaar het is om vanaf het eind van de middag tot de volgende ochtend opgesloten te zitten.

Twee respondenten noemen de beperkte toegang tot medische hulp zoals specialisten en tot fysieke behandelingen, bijvoorbeeld van een chiropractor of acupuncturist. Daarnaast noemt een respondent het gevoel alsof je in de gevangenis tijd te kort komt. Van je vier uur recreëren per dag gaat namelijk het uur luchten af, eventueel het uur sporten of een tandarts- of fysio-afspraak en dan moet je in de overige twee uur ‘zien dat je gekookt hebt, je belletjes hebt gekregen, je afspraken bent nagekomen en noem maar op, dus dan kan het soms best wel hectisch worden.’ Twee andere respondenten hebben het over de voeding uit de gevangenskeuken en de boodschappen die je van je eigen geld moet doen als je echt gezond en genoeg wilt eten, zoals een van de twee zegt: ‘Zo krijg je bijvoorbeeld elke dag [...] 100 gram vlees, maar dat is voor iemand van 100 kg, is dat niet genoeg [...]. Dus als jij 120 kg weegt en je hebt geen geld, ja dan ga je honger...’ Een derde is vegetariër en heeft het naar eigen zeggen erg zwaar qua eten, hij eet heel vaak hetzelfde.

Ook wordt het gegeven dat je lichamelijke en geestelijke gezondheid achteruit gaan in detentie aangehaald, zo vertelt een respondent dat je mentaal en qua woordenschat achteruitgaat omdat er minder prikkels zijn. Ook gaat naar eigen zeggen

z'n zicht achteruit, 'doordat het licht in de bajes is anders dan het licht buiten of thuis is.' Een andere respondent heeft het over het feit dat hij invalide is en hoe dat bijvoorbeeld het werken in detentie lastig maakt. Verder zit hij niet lekker in z'n vel en is hij bang voor een blessure. Vanwege dat gegeven gecombineerd met zijn beperkte toegang tot medische hulp durft hij niet te sporten. Tot slot is hij de enige respondent die iets zegt over onderdak. Hij beschrijft het moment dat hij overgeplaatst dreigde te worden naar een andere afdeling, waardoor hij als laatste in een dubbelcel zou komen – terwijl hij op de afdeling waar hij zat op nummer twee stond om een enkelcel te krijgen: 'Op het moment dat ik op een andere afdeling wordt geplaatst, ben ik weer nummer tien en ik zat op dat moment [x] maanden en ik had al [evenveel] maanden dubbel gezeten. Dus ik vond het wel genoeg. Ik wil op een gegeven moment wel alleen.'

De respondenten noemen een aantal zaken aangaande lichamelijke gezondheid die het uithouden van een periode in detentie gemakkelijker maakt en een aantal zaken die het uithouden bemoeilijkt. We gaan nu kijken welke invloed de schrijfgroep hierop heeft.

Invloed van de schrijfgroep op lichamelijke gezondheid

Wat betreft de schrijfgroep gaat het alleen over de *mentale* gezondheid en bijna alle respondenten geven aan dat de schrijfgroep daar positief aan bijdraagt. Eén respondent is wat voorzichtig in zijn formulering: hij houdt het in eerste instantie bij 'een plezierig moment in de week', maar voegt daar later nog aan toe dat 'het wel helpt aan het feit dat ik me op sommige momenten iets beter voel'. De anderen respondenten zijn onverdeeld positief, maar de onderbouwing hiervan verschilt per persoon. De een noemt het een moment om je gevoelens op tafel te leggen en open tegen elkaar te kunnen zijn. Een ander spreekt over 'een soort therapie'. Een derde geeft als argument dat er serieus met elkaar wordt omgegaan. Een vierde beschrijft hoe het op papier zetten van je gevoelens

oplucht: door ze een plekje te geven krijg je een beetje rust in je hoofd. Een vijfde vertelt hoe de schrijfgroep afleiding biedt en anders is dan de vaste structuur en de dagelijkse sleur. Een zesde benadrukt dat in detentie alle bezigheden gericht zijn op het lichaam en niet op het hoofd en dat de feedback en de opdrachten hem in de avonden en in de nachten wat gaven om in zijn hoofd mee bezig te zijn. Het droeg heel erg bij aan zijn mentale gezondheid: eindelijk eens met je hoofd bezig te zijn en over dingen na te denken, ook gedurende de rest van de week. Voor deze respondent vervulde de schrijfgroep een enorme leegte in het gevangenisprogramma.

Tot slot is het vermelden waard dat twee respondenten noemen dat na jaren schrijven in detentie alles op papier is gezet en de emmer met woorden en inspiratie leeg is. Een van de twee geeft aan dat hij daarom zelfs (tijdelijk) gestopt is met de schrijfgroep.

De schrijfgroep draagt dus wel wat bij aan het uithouden van een periode in detentie als het om de gezondheid gaat: het geeft respondenten wat om mee bezig te zijn als ze achter de gesloten deur zitten.

4.2 Lichamelijke onschendbaarheid

Lichamelijke onschendbaarheid gaat over het ervaren van bewegingsvrijheid en over het niet ervaren van (seksueel) geweld. Ik zal eerst op bewegingsvrijheid ingaan en daarna op geweld.

Lichamelijke onschendbaarheid in detentie:

Meerdere respondenten noemen het dagelijks dichtgaan van de deur om half vijf/vijf uur tot de volgende ochtend half acht het meest vervelende moment van de dag. Een respondent vertelt dat het door personeelstekort zelfs voor kwam dat je in de weekenden

regelmatig een hele dag achter de deur moest zitten: 23 uur op cel. Een andere respondent liep tegen het detentiesysteem aan met zijn ‘dramatische’ casemanager: die hield zijn recht op verlof tegen en maakte overplaatsing naar de Beperkt Beveiligde Afdeling onmogelijk. In positieve zin haalt deze respondent wat betreft de bewegingsvrijheid het luchten aan en het feit dat in zijn PI een redelijk grote luchtplaats is met bomen, waardoor hij echt het idee had dat hij buiten was. Twee respondenten benadrukken dat je weliswaar fysiek vast kunt zitten, maar geestelijk vrij kunt zijn. Een van hen gaat zelfs nog een stap verder als hij zegt: ‘Ik voel me bijvoorbeeld vrijer dan bepaalde mensen buiten.’ Hij zorgt dat hij zich blijft ontwikkelen en ‘niet toegeeft aan die loomheid en saaiheid en negativiteit [...]’. Iedere dag wendt hij zich tot God en elke dag kijkt hij in de spiegel om zichzelf naar eigen zeggen positief te programmeren. Een respondent heeft sinds hij in de Beperkt Beveiligde Afdeling zit weliswaar meer bewegingsvrijheid, hij heeft een telefoon, kan naar buiten tussen acht uur ’s ochtends en kwart voor vijf ’s middags en zijn celdeur is altijd open, maar hij voelt zich ook wel beperkt in zijn bewegingsvrijheid vanwege de meldingsplicht elke dag om 7.30 uur, om 12.00 uur en om 16.45 uur – waardoor je iedere dag op tijd je bed uit moet, ook in het weekend: ‘eigenlijk ontnemen ze je het recht om uit te slapen, vind ik.’

Naar (seksueel) geweld werd op de volgende manier gevraagd: ‘Voel jij je lichamelijk veilig in detentie?’ Ik koos voor deze formulering om de vraag zowel over geweld als seksueel geweld te laten gaan en om deze vraag zo open mogelijk te kunnen stellen. Opvallend is dat respondenten kortaf en/of lacherig reageren op deze vraag.⁶ Bijvoorbeeld zoals in het volgende gesprekje:

---

⁶ Bijvoorbeeld met: ‘Ja. Ja. Ja. [stilte] Ik weet niet hoe ik dat kan verdiepen?’ En met: ‘Ja. Ja ja ja ja, ik altijd, ja sorry, ja, ik altijd ja. Ik ben natuurlijk ook twee meter en ik kan uit de voeten en... Maar misschien anderen niet, nee, dat kan.’

Respondent: 'Oh, je bedoelt qua verkrachtingen en dat soort dingen?'

Noortje: 'Ja of geweld...'

Respondent: [lacht] 'Ja, ik voel me veilig hier. Ja. Valt allemaal reuze mee hier binnen.'

Zo goed als geen van de respondenten voelt of voelde zich lichamelijk onveilig in detentie, maar ook hierbij verschilt de onderbouwing daarbij van persoon tot persoon. Zo noemt een respondent niet alleen dat hij sterk in zijn schoenen staat en weerbaar is, maar ook dat veel jongens hem nodig hadden omdat hij gedetineerdenvertegenwoordiger was en veel papierwerk regelde voor andere jongens. Twee respondenten voelen zich veilig door hun grote postuur. Bovendien heeft een van deze twee een grote naam in de vechtsport. Een respondent heeft wel jongens onderdrukt zien worden, bijvoorbeeld om contrabande te bewaren op hun cel. Voor een andere respondent geldt hetzelfde: hij voelde zich veilig maar zag ook geweld. Een respondent wijt zijn gevoel aan lichamelijk veiligheid aan de manier waarop hij zich opstelt en door een uitstraling die zegt dat hij met rust gelaten wil worden. Een andere respondent stelt dat het meestal aan mensen zelf ligt of ze in een gevecht belanden: 'Meestal is er dan zelf iemand die van vechten houdt [...] Je hebt een groep die zich wel zorgen moet maken hier. Dat zijn de pedofielen, die zijn niet gewenst hier. [...] Als jij niet voor een zedendelict zit en je bent gewoon normaal, dan heb je nergens voor te vrezen.' Een respondent houdt niet van geweld, maar vindt vechtsport wel heel leuk. 'Maar die twee die zie ik los van elkaar.' Hij vervolgt:

Ik voel me daardoor toch wel altijd een soort van veilig. Wat ook zelfoverschatting is, want... Tegenwoordig, tegenwoordig... Ik heb dingen gezien in de gevangenis dat mensen kokend water over elkaar heen gooien, hete olie, messen steken. [...] Ik heb mensen zien schreeuwen, grote, grote mannen, groot en breed zien janken wanneer heet water over ze heen wordt gegooid. Iemand heeft een soort van ovenreiniger, heel chemisch spul, en die gozer werd

dat gewoon in zijn oog gespoten. Die heeft tot de dag van vandaag nog maar twee procent zicht, dus die is gewoon blind.

Hij is de enige respondent die een beschrijving geeft van de (heftige) manieren waarop de lichamelijke integriteit van sommige mensen in detentie wordt geschonden, terwijl hij zich wel veilig voelt. Ook een andere respondent beschrijft hoe hij zich wel veilig *voelt* in detentie, terwijl hij zich realiseert dat hij niet veilig *is*: ‘Er loopt er eentje rond die is 120 kilo, 2 meter, een brok, bruut geweld. Als die begint slaat hij de hele afdeling met de bewaarders en het IBT-team slaat hij in puin voordat ze hem te grazen hebben. [...] Ik denk dat het heel veel goed gaat, maar ik denk zeker niet dat het veilig is. [...] Er is een keer iemand vermoord, er is een keer iemand verkracht.’

Qua veiligheid zegt een respondent:

Ja, ik heb me vrij veilig gevoeld. Maar, moet ik wel zeggen, kijk, het delict dat ik gepleegd heb [...] dat is niet het meest populaire. Dus dat is uitkijken. Ik heb allerlei instrumenten ingezet om maar zo anoniem mogelijk te blijven. [...] Een paar dagen later ben iemand anders in elkaar getimmerd. Omdat ze dachten van: ‘Oh, die is pedo’ en die hebben ze het ziekenhuis in geslagen.

Bij lichamelijke onschendbaarheid noemen de respondenten dus ook zowel een aantal negatieve als positieve zaken die het uithouden van een periode in detentie bevorderen dan wel frustreren. Wat draagt de schrijfgroep hieraan bij?

Bijdrage van schrijfgroep aan ‘lichamelijke onschendbaarheid’:

De respondenten rapporteerden geen bijzondere bijdrage van het deelnemen aan schrijfgroep op hun lichamelijke integriteit in detentie. Qua bewegingsvrijheid zouden we het hier hooguit kunnen hebben over *mentale* bewegingsvrijheid en dat thema snijden we aan als we het over de volgende *capability* hebben. Er is wel één respondent die door de schrijfgroep letterlijk bewegingsvrijheid heeft ervaren: hij gebruikte het

namelijk als motivatie om overgeplaatst te worden naar een andere PI, hij wilde op een locatie komen waar een schrijfgroep bijeenkwam. De schrijfgroep levert wat betreft deze *capability* geen bijdrage aan het uithouden van een periode in detentie.

4.3 Zintuiglijke waarneming, verbeeldingskracht en denken

Dit vermogen valt hier uiteen in fantaseren, onderwijs volgen, zich politiek kunnen uiten, zich religieus kunnen uiten en religie kunnen praktiseren. Deze vijf onderwerpen zal ik stuk voor stuk behandelen, eerst in detentie en vervolgens welke invloed de schrijfgroepen voor de respondenten heeft gehad hierop.

Zintuiglijke waarneming, verbeeldingskracht en denken in detentie

Alle respondenten fantaseerden in detentie, zoals een respondent zegt: ‘Hoop is ook leven en dan fantaseer je wel over buiten, natuurlijk.’ Een andere respondent gaat zelfs een stapje verder, hij vertelt hoe hij zichzelf getraind heeft om in een bepaalde staat of op een bepaalde plek te zijn: ‘Ik zie mijn kindje spelen en doen of dan fantaseer ik dat ik haar in mijn handen heb en dat ze naar me begint te lachen of zoiets, en ik dan merk ik ook gewoon dat ik gewoon lig en dan heb ik gewoon een glimlach op mijn gezicht.’ Twee respondenten benoemen dat ze tevens fantaseren over het verleden, in de woorden van een van de twee: ‘Ja, ik fantaseer wel eens van hoe het kon zijn als ik als ik al mijn talenten had benut, of als ik bepaalde dingen niet had gedaan of niet voor een bepaalde levensstijl had gekozen.’ Een respondent fantaseerde in detentie ook over buiten, maar deels vanuit angst. Hij lag bijna elke nacht te denken: ‘Hoe moet dit en hoe moet dat straks? Hoe ga je het financieel redden?’ Een andere respondent heeft, in zijn eigen woorden ‘een rijke fantasie’. Hij vervolgt: ‘Anders had ik niet kunnen schrijven. [...] Ik ben begonnen met het schrijven, omdat ik geïnspireerd ben in mijn eerste jaar toen zat ik in [andere PI]. [...] Ik werd geïnspireerd door de boeken van de humanist, waarin

verhaaltjes stonden en gedichten van gedetineerden.’ Ook zonder een schrijfgroep beginnen sommige mannen dus met schrijven.

Wat betreft onderwijs volgen geven de respondenten aan dat de mogelijkheden beperkt zijn. Een aantal heeft een VCA behaald (certificaat op het gebied van veilig en gezond werken). Iets anders dan dat of bijvoorbeeld een heftruckcertificaat is vaak lastig of vereist een lange adem. Een respondent zegt: ‘Ik heb ook VCA gehaald. Ja buiten doe ik daar helemaal niks mee, maar gewoon om jezelf een beetje te prikkelen, want er wordt voor je gedacht, hè.’ Een respondent wilde graag een cursus Spaans doen, maar dat kon niet. Zijn buurman deed wel een externe HBO-studie, ‘ja, dat heeft wel wat voeten in de aarde gehad’. Hoger onderwijs is lastig te organiseren, zo vertelt ook een andere respondent: ‘want je moet een stage kunnen lopen of je moet online kunnen deelnemen aan bepaalde modules en zo lang ik dat niet kan, kan ik dus ook bepaalde studies niet volgen, dus mijn antwoord is: ik voel me beperkt.’ Een respondent zit een lange straf uit én hij heeft een lange adem: ‘Het doel is HBO-opleiding *social work*, dat ga ik doen. Alleen [...] moet ik dan die 21-plus toets doen. Dus daar ben ik nu voor aan het studeren en dan hoop ik volgend jaar of over twee jaar te beginnen met een opleiding, HBO-opleiding.’ In de Beperkt Beveiligde Afdeling – waar mensen overdag naar buiten mogen om te werken – kent de respondent die daar zit niemand die een opleiding doet. Ook een andere respondent probeerde op alle mogelijke manieren onderwijs te volgen, maar - afgezien van de VCA - zonder succes. Voor uitdagend aanbod zijn de mannen afhankelijk van externe partijen, zoals het onderwijsprogramma Inside-Out Prison Exchange van de Universiteit Leiden. Een van de respondenten kon daardoor een vak criminologie volgen.

Over politiek wordt niet veel gepraat met elkaar. Als redenen hiervoor worden gegeven dat het ofwel de respondent zelf niet zo interesseert, ofwel ontbreekt het de respondent binnen aan contacten die wat betreft politiek voldoende onderlegd zijn om er een inhoudelijk gesprek over te kunnen voeren. Door een aantal respondenten wordt politiek als een onderwerp beschouwd waarover beter niet gepraat kan worden, omdat het gemakkelijk ruzie kan opleveren. De paar respondenten die zeggen dat er naar aanleiding van wat er op tv komt wel over politiek gesproken wordt, voegen daaraan toe dat het gaat om het uitwisselen van meningen, niet om diepgaande gesprekken.

Als respondenten met elkaar over religie spreken dan is dat met name bij de geestelijk verzorger, daarbuiten eigenlijk niet. Omdat religie net als politiek een gevaarlijk onderwerp kan zijn - meerdere respondenten geven aan dat de spanningen zijn opgelopen sinds 7 oktober 2023 – én omdat, volgens een van de respondenten, het een *geloof* betreft, daar kun je niet over discussiëren.

Wat betreft het praktiseren van religie of levensbeschouwing voelt geen enkele respondent zich daarin beperkt. Sterker nog, ze zijn erg enthousiast over de mogelijkheden. Zoals bijvoorbeeld deze respondent zegt:

We hebben GV dat geweldig werk doen, we hebben dominee, we hebben pastoor, we hebben een humanist, we hebben boeddha, we hebben de pandit, we hebben natuurlijk de imam en ik moet zeggen dat in deze bajes dat daar niet zuinig mee gedaan wordt. Ze spelen allemaal een grote rol in het leven van gedetineerden die daar echt gebruik van willen maken [...].

Samengevat kunnen we zeggen dat alle respondenten fantaseerden in detentie, dat de mogelijkheden van het volgen van (hoger) onderwijs zeer beperkt zijn en dat de geestelijke verzorging enorm bijdraagt aan het uithouden van een periode in detentie.

Wat is de invloed van de schrijfgroep op dit vermogen?

Invloed van de schrijfgroep op 'zintuiglijke waarneming, verbeeldingskracht en denken'

Aangaande het gebruik van fantasie in de schrijfgroep geven alle respondenten aan dat ze zo goed als altijd of bij voorkeur non-fictie schrijven. Er zijn drie soorten antwoorden te onderscheiden: enkelen gebruiken naar eigen zeggen geen enkele fantasie omdat alles wat zij schrijven 'echt' is, anderen schrijven weliswaar alleen over gebeurtenissen uit het eigen leven, maar voegen daaraan toe dat ze daarbij wel hun fantasie of creativiteit gebruiken, zoals een respondent zegt: 'Alles wat je schrijft uit een gedachte is fantasie. Alleen de ene verbindt fantasie aan vliegende draken en roze olifanten en voor de ander is het een stukje verleden die je misschien even ombuigt, om het wat spannender te maken.' De derde groep zet de fantasie of creativiteit in vanwege de schrijfoopdracht die ze krijgen, een respondent zegt hierover: 'Kijk, die fantasie-opdrachten [...] dat nam ik dan wel weer mee naar m'n cel. [...] Dan deed ik het misschien bijvoorbeeld twee of drie dagen, half uurtje misschien nog in m'n bed ging ik nog even onafgeleid zelf ging brainstormen.' Ook andere respondenten geven aan dat ze het soms lastig vinden om te plekke wat te schrijven op basis van een thema of opdracht, maar dat ze het wel heerlijk vinden om er gedurende de rest van de week als een soort huiswerk mee bezig te zijn. En soms wordt er niet eens over het thema *geschreven*, maar wordt er bijna de hele les gediscussieerd over het onderwerp dat werd aangesneden.⁷ Daarbij moet wel gezegd worden dat meerdere respondenten aangeven dat ze het belangrijk vinden dat de schrijfgroep een *schrijfgroep* blijft en geen praatgroep of discussiegroep wordt. Tot slot nog een mooie quote met de reden waarom een respondent zijn fantasie gebruikt tijdens

---

⁷ Bijvoorbeeld de vraag: als je gevangen zit of je dan écht gevangen zit of dat je op een bepaalde manier ook gewoon vrij bent.

het schrijven: ‘Om mezelf te breken uit dat hele proces... uit de cirkel van verdriet, pijn gemis et cetera. Alles wat detentie brengt, weet je dus en ja, ik kan me fantasie wel makkelijk aanwenden.’

Qua onderwijs beschrijven de respondenten de schrijfgroep als een plek om te leren en je hersenen te prikkelen. Ze doen mee omdat ze het zinvol of nuttig achten om meer over (creatief) schrijven te leren, zich te ontwikkelen en zich deze vaardigheid eigen te maken. Ze geven aan het meeste te leren van de schrijfgroepbegeleiders, maar ze leren ook van elkaar, bijvoorbeeld over voordragen en bij het feedback geven. Een respondent leerde in de schrijfgroep verschillende dingen over creatief schrijven: ‘bijvoorbeeld van hoe ziet een universeel verhaal eruit?’ Een andere respondent heeft in zijn schrijfgroep juist behoefte aan méér sturing en lering: meer opdrachten, meer oefenen met het gebruik van andermans schrijfstem, meer workshops van andere makers: ‘gewoon een cursus schrijven’. Hij wijt het aan het gebrek hieraan dat sommige langgestraften na een paar jaar stoppen met de schrijfgroep: ‘Jullie [Blocknotes] moeten hier wel uit leren hoe je jongens die langer zitten erbij houdt. Daar zou ik wel iets over verzinnen om te zorgen dat je die jongens wel blijft *triggeren*, want als je emotie op is, dan betekent niet dat je ideeën en je fantasie op zijn.’

Over politiek en religie wordt in de schrijfgroep eigenlijk niet gesproken, ook daar ligt het gevoelig. Het komt alleen ter sprake als iemand naar aanleiding van het thema van de bijeenkomst over politiek of religie schrijft.

De schrijfgroep is wat betreft onderwijs dus echt van toegevoegde waarde voor de mannen bij het uithouden van de periode in detentie en sommigen zouden zelfs meer willen leren in de schrijfgroep.

4.4 Gevoelens

Dit vermogen valt hier uiteen in gevoelens uiten of tonen en aan het kunnen hechten aan mensen. Ik kijk eerst naar gevoelens in detentie en vervolgens wat de schrijfgroep bijdraagt aan dit vermogen bij het uithouden van een periode in detentie.

Gevoelens in detentie

Wat betreft het uiten van gevoelens in detentie zijn de antwoorden als volgt samen te vatten: vier respondenten zeggen geen problemen te hebben met het uiten van hun gevoelens - dat wil zeggen: tot op een bepaalde hoogte of alleen aan één medege-detineerde *alles* te tonen, één zei dat het binnen als kinderachtig werd beschouwd en dat hij daarom alleen met een psycholoog of iemand van de medische dienst over zijn lastige gevoelens sprak, één zei voorzichtig te zijn vanwege het gezegde ‘don’t mistake your kindness for weakness’, twee respondenten gaven aan niet met andere mannen (in detentie) over gevoelens te willen praten en één respondent gaf aan in zijn algemeenheid geen behoefte te hebben aan het praten over zijn gevoelens - hooguit met de humanist.

Het hechten aan mensen in detentie is best lastig, zoals een respondent beschrijft: ‘In het begin ga je vrienden maken en na een tijdje gaan je vrienden weg. En dat kan je best wel pijn doen.’ Toch zijn er ook voorbeelden van mensen die binnen gehecht raken aan elkaar, zoals een respondent vertelt: ‘Ik heb ook denk ik echt een vriend voor het leven gekregen daarbinnen. Ja, een soort vaderfiguur. [...] Ik heb hem ook een brief geschreven toen ik wegging. Dat het dat het me pijn deed dat ik hem daar

liet hè [...]. Wij deelden lief en leed letterlijk met elkaar.’ Er ontstaat trouwens niet alleen een bepaalde mate van gehechtheid tussen de mannen in detentie, óók met penitentiair inrichtingswerkers (PIW’ers) kan een speciale band worden opgebouwd, zo vertelt een respondent: ‘Op een gegeven moment zijn ze ook een beetje meer vrienden dan PIW’ers.’

Bij het vermogen ‘gevoelens’ in relatie tot het uithouden van een periode in detentie lopen de antwoorden uiteen. Is er wat betreft de invloed van de schrijfgroep hierop een eenduidiger resultaat te formuleren?

De invloed van de schrijfgroep op het vermogen ‘gevoelens’

Over het algemeen genomen stellen de respondenten dat het in de schrijfgroep iets gemakkelijker tot veel gemakkelijker is om je gevoelens, je pijn en je worstelingen te laten zien dan op een afdeling. Maar ook hierbij geldt: tot op zekere hoogte. Een respondent zegt: ‘Ik stelde me heel kwetsbaar op omdat het allemaal echt is en ook wel privé, maar ik uit dat dan toch, want je moest het ook voorlezen. Ik heb weleens gehad, dan schreef ik echt... "Nee, [schrijfgroepbegeleider], dat kan ik niet voorlezen, doe maar niet." Dan hoefde dat ook niet.’ Verder beschrijft hij hoe andere deelnemers en hij elkaar raken met het werk dat ze maken en voorlezen in de groep. Ook een andere respondent vertelt daarover: ‘Als ik hiermee mensen kan inspireren of kan raken, of wat dan ook en mezelf ook nog eens een goed gevoel geef door het of van me af te schrijven of juist creativiteit te creëren of wat dan ook, dan is het voor mij een win win.’ Twee respondenten vertellen hoe de schrijfgroep voor onderlinge verbinding of een band zorgt, juist door dat kwetsbaarder opstellen of het meer ‘blootstellen’ dat je daar doet, zoals een van de twee zegt: ‘Het is alsof je diegene dan automatisch dan ook iets meer vertrouwt.’ En dat vertrouwen werd ook niet geschaad, aldus deze respondent. Maar

doordat het delen slechts tot op een bepaalde hoogte gebeurt, kan het deelnemen aan de schrijfgroep eindig zijn - zoals bij een bepaalde respondent, die alles wat hij wilde delen met de andere mannen in de groep op een gegeven moment op papier had gezet en daarom stopte met deelnemen. Aan de andere kant: zelfs de respondenten die bij de vraag over het uiten van gevoelens in detentie aangaven dat ze dat niet doen bij andere mannen, antwoorden dat ze in de schrijfgroep open en eerlijk kunnen zijn en opschrijven wat ze echt voelen, zoals een respondent zegt: 'Ik ben wel een makkelijke prater, maar ik zeg niet zo makkelijk dingen van, hé, persoonlijk tegen m'n moeder of tegen mijn broer, maar dan kan ik wel gewoon een tekst schrijven bijvoorbeeld: mijn broer en ik. Dan schrijf ik een tekst van hoe onze band is en in dichtvorm dan lukt dat wel.'

De schrijfgroep is wat betreft het vermogen 'gevoelens' op alle punten van toegevoegde waarde bij het uithouden van de periode in detentie.

4.5 Praktische rede

Deze *capability* valt uiteen in reflecteren op het leven en toekomstplannen. Wederom kijk ik eerst hoe het staat met dit vermogen in detentie en vervolgens wat de schrijfgroep hieraan bijdraagt.

Praktische rede in detentie:

Zoals een respondent opmerkt: 'Je hebt best wel veel tijd om te reflecteren, dus dat doe je dan ook wel.' Opvallend is dat één respondent veruit het meest reflecteert op zijn leven: waar hij nu staat, wie hij is, wat voor soort man en zoon hij is en wil zijn en wat hij wil doen om een toekomst buiten op te bouwen. Waarschijnlijk schiet hij er bovenuit door de plek waar hij zich nu bevindt: in de Beperkt Beveiligde Afdeling - tussen

binnen en buiten. Ook een andere reflecteert meer dan de anderen. Hij zegt over zijn straf: ‘Zoals ik het zie: een heel groot project voor mezelf om aan mezelf te werken [...] Ik denk gewoon dat ik als een 2.0 hier uitkomt, [...] want je voelt de verandering wel als je kijkt naar hoe binnenkwam en hoe ik me nu voel en ben als mens. En dat is voor m’n omgeving hopelijk ook een beetje merkbaar.’

Qua toekomstplannen lopen de antwoorden uiteen van geen plannen hebben, ‘maar dat heeft misschien ook met de leeftijd te maken’ en kleine plannen zoals op vakantie gaan met het gezin en zoals een respondent zegt: ‘ja eigenlijk gewoon het leven leiden die eenieder normaal vindt maar voor mij nu bijzonder is’, tot meer praktische plannen zoals geen criminaliteit, sociale contacten vinden en behouden, een opleiding volgen, werk vinden en een positieve draai geven aan alles wat je hebt meegemaakt door je ervaringen in te zetten om anderen te helpen, tot de grote plannen zoals een gezin stichten, succesvol zijn in iets en het grote doel van een respondent die net vader is geworden en nog 23 jaar straf te gaan heeft: ‘Dus ik leef nu, wat ik nu eet, wat ik nu slaap, wat ik nu drink, wat ik nu voel, dat doe ik voor over 23 jaar [...]: ben ik fit, nog steeds jong van geest, zie ik er nog steeds goed uit, kan ik nog steeds meekomen met de maatschappij?’

Ik vind het opvallend dat weinig mannen zich bezig lijken te houden ‘met een kritische bezinning op de planning van je leven’ (Nussbaum 2012, 58), zoals Nussbaum dit vermogen omschrijft. Is het een lacune in het aanbod in detentie? Is er geen behoefte aan bij de mannen? Of is er niet op de juiste manier naar gevraagd in de interviews?⁸

---

⁸ In de literatuur kwam ik iets tegen dat deze uitkomst volgens mij verklaart. McKendy (2006) omschrijft de manier waarop de mannen in detentie in de VS die hij interviewde worden beschouwd: als gepaste objecten van straf. Ze worden opgedragen om over zichzelf te spreken als verantwoordelijke en zichzelf beheersende individuen die anders hadden

Invloed van de schrijfgroep op 'praktische rede'

Interessant is dat op de vraag 'Schreef je ook wel eens over hoe je jouw leven leidt of waar je naartoe wil gaan met jouw leven in de toekomst?' op één respondent na alle mannen 'nee' antwoorden. Iedereen schrijft over het verleden en eventueel over het heden, maar bijna niemand over de toekomst. Zoals een respondent zegt: 'Ja want dan wordt het ook zo fabeltjesachtig.' Een andere respondent schrijft alleen over de toekomst voor zijn zoon: 'om hem de juiste weg in te sturen.' Het reflecteren op het verleden middels schrijven betekent trouwens veel voor ze, zoals een respondent zegt: 'Ik leerde daar wel hoe ik een beetje terug kon in mijn herinneringen en eigenlijk af en toe soms dingen weer opnieuw kon herbeleven. [...] Dat vond ik op zich best wel prettig en eigenlijk dat daarvoor nooit deed. Ik ging eigenlijk met een laatste whatsappje

---

kunnen handelen. Maar terwijl ze hun geleefde ervaringen vertelden aan McKendy, hadden velen moeite om hun eigen slachtofferschap, lijden en machteloosheid over te brengen. McKendy stelt dat gezien het gegeven dat ze daar niet rechtstreeks over kunnen praten, de kans kleiner is dat ze erover kunnen nadenken, wat op zijn beurt betekent dat ze het minder snel als hun verantwoordelijkheid zien (McKendy 2006, 473). Als familiale en sociaaleconomische achtergronden benadrukt zouden worden, dan zouden zij als slachtoffers worden neergezet en als zodanig recht hebben op steun, validatie en behandeling, in plaats van op isolatie, bestraffing en gedwongen heropvoeding (McKendy 2006, 477). Crewe (2015) wijst op een gelijksoortig idee in het hedendaagse gevangenisregime in het VK: dat tot doel heeft gevangenen 'verantwoordelijk te stellen' en hen verantwoordelijk te houden voor hun eigen risicoreductie, en ervoor te zorgen dat ze een breed scala aan activiteiten zelf reguleren (Crewe 2015, 58). In het kader van de aangehaalde bezuinigingen en versoberingen is er een reële kans dat ook in Nederland de mensen in detentie steeds meer verantwoordelijk worden gemaakt voor hun eigen risicoreductie en het zelf reguleren van activiteiten. Maar om dat te kunnen doen dienen zij wel te beschikken over een reeks vrijheden of kansen – en daarom is de vermogensbenadering mijns inziens relevant bij de analyse van het uithouden van een periode in detentie, zeker met de in het hooflijnenakkoord aangekondigde wijzigingen in de nabije toekomst.

nog tikken en dan slapen [lacht].’ Er is maar één respondent die weleens schrijft over hoe hij zijn leven leidt en waar hij naartoe wil gaan met zijn leven in de toekomst: ‘Eigenlijk schrijf ik het op om mezelf te *poweren*. Dat zie je in heel veel van mijn gedichten: schrijf ik de kommer en kwel, maar ik eindig veelal positief.’

Al met al wordt er in de schrijfgroep nauwelijks tot niet geschreven over de toekomst, wel over het verleden. De schrijfgroep draagt dus niet bij aan het vermogen om kritisch te kunnen reflecteren op het leven in het algemeen of op het kunnen maken van toekomstplannen, wél aan het reflecteren op het verleden – en dat is erg belangrijk bij het uithouden van de tijd in detentie volgens de respondenten.

4.6 Sociale banden

Sociale banden valt hier uiteen in inlevingsvermogen in situaties van anderen, samenleven, sociale contacten binnen en sociale contacten met buitenwereld.

Sociale banden in detentie

Wat betreft het inlevingsvermogen in situaties van anderen is er maar één respondent – op de antwoorden over de schrijfgroep na – die daar wat over zegt. Deze respondent leeft zich graag zo veel mogelijk in in de situaties van zijn geliefden buiten: ‘Neem me mee juist, zo leef ik, zo voel ik dat ik buiten ben, zo voel ik dat ik leef. Ik heb een vriendin die ik bel morgens als ze naar d’r werk gaat, ze zegt: “Bel morgen zo en zo laat, dan sta ik op de tram te wachten, krijg je het tramgeluid en de drukte en het plein.”’ Maar niet alleen letterlijk, ook figuurlijk: ‘Als jij je kut voelt, zeg het gewoon, geef aan waarom je je kut voelt. Geef aan wat er is gebeurd, dan kan ik meedenken, praten, doen, want ik kan er al niet zijn voor je.’

Met betrekking tot het samenleven in detentie beschrijven de respondenten dat het allereerst gaat om het vermijden van confrontaties door bepaalde mensen te ontlopen – zowel medegedetineerden als PIW'ers. Verder noemt een van de respondenten dat hij een positie voor zichzelf heeft gecreëerd als tussenpersoon ('ik ben eigenlijk meer een tussenpersoon tussen de gedetineerden en het personeel'), een ander zegt dat het belangrijk is om niet over je heen te laten lopen ('laat mij met rust, ik laat jou met rust'), een derde bewaakt de sfeer in zijn groep door iedereen te leren: ga respectvol met elkaar om, ook geeft hij het aan bij het personeel als hij een dag niet goed in z'n vel zit. Hij zorgt er ook voor dat hij elke dag met een glimlacht uit zijn cel komt 'ongeacht wat er speelt. Ik moét ook de dag door komen en daar heb ik mijn medegedetineerden... die kunnen daar niks aan doen en het personeel ook niet, dus het heeft geen zin om mijn onvrede te gaan botvieren op wie dan ook.' Een respondent vat het samenleven treffend samen als hij zegt:

Je zit allemaal in dezelfde situatie en als je hetzelfde lot ondergaat, dan neig je sneller naar elkaar toe. Natuurlijk, met de ene klik je minder als met de ander, maar hierbinnen ben je verplicht om te klikken met iemand met wie je misschien buiten niet klikt. Dus, ja je je praat met mensen, je lach met mensen, je eet met mensen, je deelt met mensen. Je hebt vaak ruzie met mensen, in een hele kleine gemeenschap, dus eigenlijk iedereen houdt die gemeenschap in stand.

Wat betreft sociale contacten binnen is bij het vermogen 'gevoelens' al het een en ander gezegd onder het kopje 'te kunnen hechten aan mensen'. Hier, bij het vermogen sociale contacten, is expliciet gevraagd of de mannen in detentie gemakkelijk of moeilijk vrienden maken. De antwoorden hierop overlappen grotendeels met wat is beschreven onder het kunnen hechten aan mensen. Ik wil op deze plek nog twee kanttekeningen daaraan toevoegen: allereerst benadrukken meerdere respondenten dat 'vriend' een te

groot woord is. Zij spreken liever over kennissen of contacten. Ten tweede wijzen de respondenten me op de tijdelijkheid van de ‘vriendschap’: zodra zij of de ander buiten is, is de vriendschap over.⁹

Aangaande het sociale contacten met de buitenwereld: op de vraag naar hun favoriete moment in de week noemen bijna alle respondenten (ook) het bezoeken. Een aantal geeft aan dat hun wereld buiten wel kleiner is geworden: zij hebben alleen nog contact met het kerngezin, hun moeder en/of een paar goede vrienden of vriendinnen. Er wordt rustig een, twee, drie, vier of vijf keer per dag gebeld met een moeder en/of een vrouw (en kinderen), dat is niets bijzonder. Eén van de respondenten noemt het contact met zijn vrouw en kind als een positieve invloed hebbende op zijn mentale gezondheid – daardoor heeft hij iedere dag iets om naar uit te kijken. Hij laat zijn gevoelens ook alleen aan hen zien en niet aan medegevangenen: ‘ik hou het gewoon zakelijk’.

Bij het vermogen sociale banden is met name het contact met de buitenwereld ontzettend waardevol voor de mannen bij het uithouden van de straf. Wat is de invloed van de schrijfgroep op sociale banden?

De invloed van de schrijfgroep op sociale banden

Eén van de respondenten omschrijft de schrijfgroep als een uitje: ‘Dat ik even op een vrijdagmiddag met vrienden wat leuks ging doen.’ Verder zijn de respondenten het erover eens dat je dankzij de schrijfgroep een band met elkaar opbouwt, omdat je je daar kwetsbaarder opstelt dan op de afdeling. Daardoor vertrouw je de anderen automatisch ook iets meer: je deelt pijn, een stukje van jezelf, gevoelens en dingen waar je tegenaan loopt met elkaar. Door zo open te schrijven ben je een steuntje in de rug

---

⁹ Met als uitzondering hierop de respondent die naar eigen zeggen binnen een vriend voor het leven maakte, die hij nu hij buiten is nog steeds blijft bezoeken in detentie.

voor elkaar, zoals een van de respondenten het omschrijft. Het is een sociaal contact met gelijkgestemden dat verder gaat dan oppervlakkig contact: je ziet dat je iemand raakt met wat je hebt geschreven. Op de bundelpresentaties van de schrijfgroepen zien je naasten bovendien de andere mensen uit de schrijfgroep en zien zij het gevoel dat gepaard gaat met het schrijven: je draagt dat uit. Kortom, je hebt beter contact met mensen uit de schrijfgroep en je praat er meer mee. Zoals een respondent zegt: ‘Want vaak denk je ook dat jij de enigste bent hier met problemen [...]. Maar dan zit je hier en dan denk je: oh, jij hebt het ook of jij ook of jij zit er nog dieper in dan ik.’ Het luisteren naar anderen geeft begrip en inzicht in wat een ander beleeft. Iedereen luistert naar elkaar, óók als je het niet eens bent met wat de ander zegt. Een respondent noemt het zelfs een familie. Ook bij het feedback geven leven de respondenten zich in in de ander: ‘Hoe zeg ik dat het voor hem niet te erg overkomt of weet ik veel allemaal? Ja, dus je bent heel erg ook met de andere bezig en dat is ook even wat... Ja iets minder dan een harde wereld.’ Samenvattend omschrijft een respondent heel mooi wat de invloed van de schrijfgroep is op de sociale banden:

Ik kan zeker wel zeggen dat ik wel een paar mensen heb die ik wil echt ben gaan koesteren of van wie ik hun aanwezigheid heel erg waardeer. Als ik ze tegenkom, ben ik ook wel blij ben dat ik ze weer zie zeg maar. Ja ja ja, dat komt denk ik ook door tot respect die je krijgt naar elkaar toe, dat je in een schrijfgroep toch wel jezelf iets meer blootstelt als op een afdeling, dat je net iets verdiepende band met elkaar, net een verhaal die je niet zo zou delen, maar die toch wel verbinding maakt.

Ook in het contact met de buitenwereld speelt de schrijfgroep een rol. Respondenten delen teksten met jeugdvrienden, met broers, partners, ouders, maar schrijven ook adviezen voor hun zoon of het levensverhaal van hun dochter en er is zelfs een respondent die *al* zijn teksten opstuurt naar de mensen die hem aan het hart gaan.

Samenvattend voegt de schrijfgroep bij het vermogen ‘sociale banden’ dus echt wat toe aan het uithouden van een periode in detentie, namelijk wat betreft de sociale contacten binnen en wat betreft het kunnen inleven in anderen.

4.7 Spel

Spel gaat over genieten, lachen en recreëren. Ik zal eerst beschrijven hoe dat in detentie werd ervaren en daarna welke invloed de schrijfgroep hierop had.

Spel in detentie

Voor vrijetijdsactiviteiten is er ruimte gedurende het blok ‘recreatie’: de ene helft van de dag heb je arbeid, de andere helft recreatie. Dat zijn drie, vier uurtjes per dag en dan kun je iets voor jezelf doen. Je deur gaat open en je kunt wat kletsen, maar: ook de dingen die je te doen hebt doe je in die tijd, dus maatschappelijk werk, geestelijke verzorging, maar ook koken, sporten en zelfs het uur luchten zit erin – vandaar dat het qua tijd best krap kan voelen, zoals een respondent bij het vermogen ‘lichamelijke gezondheid’ noemde. Een ander gebruikt dat juist als tactiek om het uit te houden in detentie: ‘Ja, als je bezig bent, druk bezig, dat ben ik, dan gaat de tijd heel snel vind ik. Als ik nu terugkijk [...] dan denk ik: Oh, zit ik al [x] jaar? Zo lang. Best wel snel gegaan. [...] Als jij gewoon zorgt dat je elke dag tijd tekort komt, dan gaat de tijd snel. Dat is bij mij.’ Wat betreft de recreatiemogelijkheden staat er op veel afdelingen een pooltafel, tafeltennistafel en/of biljart. In sommige PI’s komt eens in de twee weken de bibliotheek langs met een karretje met boeken erop die je kunt lenen en ruilen. Een respondent kijkt iedere week uit naar de schrijfgroep, de Bijbelstudie en de kerkdienst. Een andere respondent deed in zijn recreatietijd aan sport (fitness, voetbal, tennis), bezocht de PI-bibliotheek, een bijeenkomst van de humanist of de praatgroep van de

katholiek geestelijk verzorger. Ook zat hij bij een filosofieclubje en de schrijfgroep natuurlijk. Voor hem waren dat filosofie-uurtje en het bezoeken zijn hoogtepunten van de week. Ook anderen noemen het bezoekenmoment als hoogtepunt, één respondent noemt de wekelijkse bezorging van de boodschappen als een moment waarvan hij in het begin genoot - maar na een aantal maanden is de lol daar ook vanaf. Nu vindt hij het heerlijk om een douche te nemen: 'Dan ben ik eventjes... even niks.' Het aantal keer sporten per week is trouwens afhankelijk van je gedrag: bij goed gedrag mag je drie keer per week sporten, anders twee keer in de week.

Respondenten geven aan dat er zeker wel wordt gelachen in detentie. Bijvoorbeeld de respondent die met 'een hele gezellige groep' met z'n zessen op cel zat. Of de respondent die in detentie een vriend voor het leven maakte en met hem iedere dag lachte. Ook bij arbeid wordt er gelachen, vertelt een respondent. Een andere respondent zegt juist dat de jongens in detentie altijd lachten, maar hij niet – hij is geen lachebekje. Hij las vooral heel veel in detentie: twee á drie boeken per week. Er zijn meer respondenten die veel lezen: romans, autobiografieën, waargebeurde verhalen, psychologie, filosofie, persoonlijke ontwikkeling, meditatie, noem maar op.

Wat betreft recreatie zijn er dus redelijk veel mogelijkheden in detentie, maar is er weinig tijd. Door het volplannen van je uren verstrijkt de tijd sneller, aldus een van de respondenten, wat bijdraagt aan het uithouden van de periode in detentie. Anderen voelen zich daardoor juist gestrest, wat een negatieve invloed op het uithouden heeft. In hoeverre heeft de schrijfgroep invloed op het vermogen 'spel'?

De bijdrage van de schrijfgroep aan 'spel'

De deelnemers noemen de schrijfgroep een plezierig moment in de week en een activiteit waar ze naar uitkijken. Ze vinden het leuk om naar de schrijfgroep te gaan en een aantal doet bijvoorbeeld niets liever dan voordragen, vanwege de positieve feedback die ze ontvangen ('je hebt al zoveel verkeerd gedaan en je doet iets goed in de gevangenis'), maar ook, zoals een van de respondenten – een spoken word-artiest – zegt: 'Dat is wat ik het liefst doe. Dus dan ik het zelf met de manier en de mimiek hoe ik het wil.' Een andere respondent vat het samen als een win/win-situatie: 'Als ik hiermee mensen kan inspireren of kan raken [...] en mezelf ook nog eens een goed gevoel geef door het of van me af te schrijven of juist creativiteit te creëren'. Deelnemers zijn zelfs bereid om er andere activiteiten voor op te geven: 'Ik keek er ook echt gewoon naar uit om op vrijdag naar de nieuwe schrijfgroep te gaan en ik had ook op die vrijdag... hebben we voetballen. Ik hou heel erg van voetballen, maar uiteindelijk heb ik toch gekozen voor de schrijfgroep, begrijp je? [lacht]' en zelfs het luchten wordt ervoor opgegeven: 'Nou, ik heb bijvoorbeeld nu luchten, luchten is voor velen is dat een heilig, heilig, heilig moment. Dus ik geef altijd een keer in de twee weken een uur luchten op. Wat best wel pittig is, maar ik ben nog liever bij de schrijfgroep.' Kortom, de schrijfgroep is een activiteit waar een aantal respondenten intens van geniet. Een van hen beschrijft hoe hij van de activiteit van het schrijven een hogere hartslag krijgt, met zijn been gaat schudden en best wel gehypet raakt. Zijn hand kan zijn hoofd niet bijhouden: 'dan voel ik gewoon dat ik een bloes op mijn gezicht heb zo en dan ben ik daarna ben ik ook even gesloopt.' Niet alleen *in* de schrijfgroep betekent het schrijven veel voor ze, ook daarbuiten. Zoals een ander vertelt:

Ja, ik vond het heerlijk. Niet alleen met de groep hoor, maar ook dat je een opdracht kreeg. Want dan kon je op de cel, dan kon je daar weer met je hoofd bezig. [...] Nou, dan was je daar zo een hele avond mee bezig. Wat? Dan was je 's

nachts... dacht je: verrekt, dat moet erin. [...] Ook met de groep zelf. Je zag er weer andere mensen. [...] Ik vond het heerlijk. [...] Dus je bent even ook voor jezelf, even weg haast uit de gevangenis.

Aan het belang van de schrijfgroep en wat de deelnemers er allemaal voor opgeven zit ook een andere kant, namelijk dat de bijeenkomsten niet te gezellig en te vrijblijvend moeten zijn:

Nu is het voornamelijk: mensen komen gezellig samen en we gaan samen schrijven. Jongens hebben behoefte aan meer, zeker de jongens, wat ik al zeg, die moeite doen om te komen, twee uur op een vrijdagmiddag, dan vind ik gewoon dat je meer moet *triggeren*, dan vind ik gewoon dat je nog meer van jezelf moet eisen als leraar of als organisatie of als begeleider, zodat je die jongens nog meer kan ondersteunen in het schrijven.

Wat betreft 'spel' draagt de schrijfgroep dus enorm bij aan het uithouden van de periode in detentie: het is een activiteit waar het merendeel van de respondenten naar eigen zeggen intens van geniet en deelnemers zijn zelfs bereid om er andere activiteiten én het luchten voor op te geven.

4.8 Vormgeving van eigen omgeving

Deze *capability* valt hier uiteen in discriminatie, met respect behandeld worden, nuttig zijn, en vaardigheden en talenten inzetten. Ik zal ze stuk voor stuk bespreken. Eerst wat betreft detentie, daarna de schrijfgroep.

Vormgeving van eigen omgeving in detentie

Discriminatie is slechts in een deel van de interviews aan bod gekomen. Eén van de respondenten (een witte man) zegt geen enkele discriminatie ervaren te hebben. Een andere respondent (eveneens een witte man) benoemt wel de toegenomen spanningen 'met die Gazatoestanden' en de segregatie bij arbeid (autochtone Nederlanders aan een

tafeltje, Oost-Europeanen aan een ander tafeltje en een tafeltje met Noord-Afrikanen), maar spreekt daarbij niet over discriminatie. Een derde respondent (man met een niet-westerse migratieachtergrond) beschrijft hoe christenen en moslims weliswaar zonder problemen samenleven, maar hoe hij wel racisme ervaart vanuit enkele gevangenismedewerkers: ‘Dat is eigenlijk misschien twee op de vijftig [...] Je ziet gewoon in hun ogen van ze haten je gewoon.’

Wat betreft met respect behandeld worden komen drie punten naar voren: de casemanager die je toegewezen krijgt, de manier waarop bewaarders (PIW'ers) je behandelen en het respect dat je al dan niet ontvangt van andere mensen in detentie. Twee respondenten noemen hun respectievelijk ‘rotte’ en ‘dramatische’ casemanager, terwijl ze helemaal afhankelijk waren van die persoon, bijvoorbeeld wat betreft verlof en overplaatsing.

Als het gaat om de behandeling door bewaarders zegt een respondent dat de manier waarop je wordt behandeld verschilt per PI, maar dat de gevangenis waar hij het laatste zat erg gemoedelijk is. Hij voelde zich menselijk en met respect behandeld door de bewaarders. Een andere respondent beschrijft hoe sommige bewaarders de mannen in detentie als mensen zien, waar andere bewaarders het puur als hun werk beschouwen - waarbij het dan zaak is om de dingen die zij doen en zeggen niet persoonlijk te nemen. Ook per afdeling binnen een PI kan de mate van respect verschillen. Een van de respondenten vertelt dat hij nu op de beste afdeling van de PI zit. Gevraagd waar dat ‘m in zit zegt hij: ‘Ouder personeel. De afdeling is relaxed. Er zitten redelijk wat langgestraften. [...] Dus het respect onderling is er en het respect vanuit het personeel is er en respect naar het personeel is er.’ Hij en andere respondenten benadrukken dat het ook aan jezelf ligt, hoe jij je opstelt. Hij voegt eraan toe: ‘Wat ook wel helpt, helaas, is dat mijn straf en mijn zaak dusdanig in de media zijn geweest, dat je hier binnen ook al

een wat bekender figuur bent zeg maar, dus daardoor hebben mensen al voordat ze je kennen al een bepaalde vorm van een respect die eigenlijk nergens op slaat.’ In de praktijk uit zich dat bijvoorbeeld in het gegeven dat als hij wil telefoneren, anderen net wat eerder voor hem zullen ophangen, zo vertelt hij. Ook op andere manieren kunnen mannen meer respect van medege-detineerden ontvangen. Eén respondent geeft wekelijks voorlichting aan de nieuwe mannen in detentie en hij geeft rondleidingen bij open dagen. Ook zit hij iedere dag in het onderwijslokaal, zodat ‘de jongens ook naar mij toekomen als ze bijvoorbeeld met vragen zitten.’ Een derde ontvangt respect omdat hij een grote naam heeft in de vechtsport. Maar dat gegeven maakt naar eigen zeggen dat hij zich niet gedraagt als een alfaman, in tegendeel: ‘Ik probeer juist de sfeer in de groep te bewaken door iedereen te leren: ga respectvol met elkaar om.’ Aan de andere kant, zo kwam in meerdere interviews naar voren, ontvangen mensen die zitten voor een zedendelict, zeker als het gaat om een zedendelict met (een) minderjarige(n), ontzettend weinig respect van de andere mannen in detentie: ‘Pedofielen die kunnen niet op een grote afdeling. Nee, die worden gelijk, meteen als de rest erachter komt dat ‘ie pedofiel is dan wordt ‘ie dezelfde dag nog in mekaar getimmerd.’ Verder blijkt de manier waarop PIW’ers je behandelen ook een kwestie van aan elkaar wennen, over en weer. Natuurlijk blijven er bewaarders tussen zitten waarmee je het niet goed kunt vinden, maar als die werken dan wacht je met je vraag tot morgen, tot er een andere PIW’er is, aldus een van de respondenten. Tot slot voelt één van de respondenten bar weinig respect van de medewerkers in detentie. Zo is hij naar eigen zeggen vanwege een onzinreden ontslagen van zijn baantje in de keuken. Dat vocht hij aan én hij won. Desalniettemin ervaart hij dat hij in detentie niks waard is: ‘Ik ben maar een niks. Ik ben gewoon niet eens een nummer. Ik ben gewoon celvulling.’

De mate van respect die men ervaart hangt onder andere samen met de mate waarin men zich nuttig voelt in detentie. Meerdere respondenten voelden zich nuttig, bijvoorbeeld door zitting te nemen in de gedetineerdencommissie (gedetineerdenbelangenvertegenwoordiging), door het (schoonmaak)werk dat ze deden, of door het helpen van personeel door de etenskarren op te halen, voorlichting te geven, vragen te beantwoorden of sportinstructeurs te ondersteunen. Ook was er een respondent die juridisch advies gaf, eentje die jongens op de afdeling knipte, een andere die boodschappen bestelde voor andere mannen, die mannen die het Nederlands minder goed beheersten hielp met het schrijven van brieven en die zelfs voor iemand buiten via/via bijles regelde en tot slot eentje die twee Bijbelstudiegroepen opzette en aangaf dat mensen hun verhaal bij hem kwijt kunnen. Dit gevoel van nuttig zijn droeg voor hen dus bij aan het uithouden van de periode in detentie.

Hoewel ook meerdere respondenten aangeven dat ze zich niet per se nuttig voelden binnen, proberen ze er toch het beste van te maken. Maar liever hadden sommige respondenten zich nóg nuttiger gemaakt, door hun kwaliteiten en vaardigheden in te zetten of door bijvoorbeeld in plaats van vastgezet te worden, in de ouderenzorg te werk te worden gesteld om koffie te schenken en praatjes te maken. Eén van de respondenten vertelt dat de mannen in detentie precies *niet* mogen doen waar ze goed in zijn. Terwijl een ander juist beschrijft hoe hij zijn sportiviteit kon inzetten tijdens zijn baantje als schoonmaker. Tot slot, de respondent in Beperkt Beveiligde Afdeling deed voor detentie de koksopleiding en de bakkersopleiding en gaat nu vanuit BBA aan de slag in een luxe restaurant, werken in een team van acht koks.

Al met al lopen de ervaringen uiteen wat betreft het kunnen vormgeven van de eigen omgeving bij het uithouden van een periode in detentie. Welke invloed heeft de schrijfgroep hierop?

Bijdrage van schrijfgroep aan vormgeving van eigen omgeving

Over de schrijfgroep heeft geen van de respondenten zich uitgelaten wat betreft discriminatie. Maar ook in de schrijfgroepen werd de mate van respect soms beïnvloed door het soort delicten van de deelnemers: ‘Ik probeer iedereen gelijk te behandelen. Tot op zekere hoogte natuurlijk, maar dat is meer delictgerelateerd.’ Afgezien van de mannen die zitten voor zedendelicten met minderjarigen is er over het algemeen genomen veel respect in de schrijfgroepen, daar ‘is iedereen zichzelf en kan zichzelf zijn en mag zichzelf zijn’. Ook bij het feedback geven: ‘Ja, je gaat elkaar niet afkraken. [...] Met respect gewoon.’ Verder krijgt een deelnemer die het langst bij de schrijfgroep zit meer respect en aanzien van de mannen die net meedoen. Hij vertelt hoe hij een soort sidekick werd van de schrijfgroepbegeleider.

Ook zijn er veel lovende woorden voor de schrijfgroepbegeleiders, ze worden top genoemd en lief, goed en oprecht, eerlijk, optimistisch, hun bron van creativiteit, iemand die je behandelt als een gelijke, toegankelijk én respectvol. Zoals een van de respondenten zegt: ‘Dit is iemand die anders naar mij kijkt. Dit is niet iemand die werkt voor justitie, dit is niet iemand die in een bepaalde rol zit.’ Een ander vult aan: ‘Je zit daar als persoon, niet als gedetineerde of wat dan ook. Je zit daar als persoon die aan het schrijven is. En dat is toch wel iets anders.’ Een derde zegt: ‘Met [schrijfgroepbegeleider] heb je nog meer, zoals de imam, je hebt meerdere mensen die hebben denk ik zelf helemaal niet door hoe belangrijk zij zijn voor ons.’

In hoeverre de schrijfgroep bijdraagt aan het gevoel je nuttig te voelen in detentie – op andere manieren dan in voorgaande paragrafen genoemd – kan ik alleen

onderstaand antwoord aanhalen op de vraag of respondent een doel voor ogen heeft met het schrijven:

Ooit wil ik er misschien wel iets mee doen. Daar heb ik ook met iemand van de reclassering besproken [...]: '[Naam respondent], het zou echt goed zijn als je ooit een boek schrijft daarover, niet alleen voor de kinderen, de ongehoorde kinderen hè, de onbegrepen kinderen, maar ook voor de ouders, want die zitten ook letterlijk met de handen in het haar.'

Qua vaardigheden en talenten inzetten omschrijft een van de respondenten zijn openheid in het schrijven als 'een soort duwtje, steuntje in de rug' voor de andere deelnemers, een tweede respondent is spoken word-artiest en zet zijn vaardigheid van het presenteren in, bijvoorbeeld bij de bundelpresentatie of als andere deelnemers erg onzeker zijn met het voorlezen, een derde respondent speelt graag met woorden en daar kon hij natuurlijk wel wat mee in de schrijfgroep, verder wordt begrijpelijkerwijs verschillende keren de vaardigheid van het schrijven genoemd die men kan inzetten in de schrijfgroep.

Over het algemeen genomen voegt de schrijfgroep bij dit vermogen zeker wat toe aan het uithouden van een periode in detentie: er is veel respect naar elkaar toe; er zijn veel lovende woorden voor de manier waarop schrijfgroepbegeleiders met de deelnemers omgaan; en de schrijfgroep is een plek waar deelnemers hun vaardigheden kunnen inzetten.

4.9 Geleefde ervaring van effecten schrijfgroep op detentie

De interviews werden afgesloten met de vraag: in hoeverre heeft de schrijfgroep effect op je verblijf in detentie? Eén van de respondenten reageerde enigszins matjes met: 'Ik weet niet hoe mijn detentie anders zou zijn als de schrijfgroep er niet zou zijn. Ik weet

wel dat ik het heel fijn vind om in de schrijfgroep te zitten.’ De andere respondenten reageren meer uitgesproken: het is een van hun hoogtepunten, het heeft ‘behoorlijk’ effect of ‘een heel mooi, positief effect’. Dat zit ‘m in een aantal dingen: het geeft de respondenten herkenning als ze in de schrijfgroep horen dat andere jongens met dezelfde problemen worstelen – daar denken ze dan na afloop op hun cel nog over na, het is ook iets om naar uit te kijken, het geeft ze iets om in hun cel aan te werken en om over na te denken in de rest van de week – vanwege het thema dat ze vooraf of het huiswerk dat ze achteraf ontvangen, het laat ze smaller of juist breder denken over deze thema’s, het maakt dat ze groeien als schrijver, het daagt ze uit in een omgeving waar naar eigen zeggen alles voor ze wordt gedaan, het maakt ‘dat voor mensen de tijd sneller gaat, dat je je hoofd erbij houdt en dat je daar wat mee kunt’, deze respondent vervolgt:

Dat is zó belangrijk, want het is zo geestdodend die.. en je wordt zo niet meer als... het menselijke is er een heel eind af. En hoe kun je menselijk weer terugkrijgen? Door je eigen brein in werking te zetten en door creatief te zijn met woorden, door dingen op te schrijven en weet ik veel wat allemaal. Die gevoelens waar je nergens mee naartoe kunt daar. Nou, die kun je op papier zetten. En daar hebben ze he-le-maal niks voor, anders.

Kortom, zoals een van de respondenten zegt: ‘dus d’r zit zoveel meer dan alleen maar die twee uur hier’. Hij besluit: ‘je bent even een schrijver in plaats van een gedetineerde’.

Hoofdstuk 5: Conclusie en discussie

In de eerste paragraaf vat ik de resultaten samen, vervolgens beantwoord ik de onderzoeksvraag. Daarna volgen de discussie en de aanbevelingen.

5.1 Samenvatting per capability

In eerste paragraaf geef ik een korte samenvatting per vermogen: in detentie en in hoeverre de schrijfgroep aan dit vermogen bijdraagt bij het uithouden van een periode in detentie.

Lichamelijke gezondheid

Qua lichamelijke gezondheid en het uithouden van een periode in detentie dragen het feit dat er minder stress ervaren wordt en meer gesport kan worden dan buiten positief bij. Negatief zijn de kleinere hoeveelheid lichaamsbeweging, de mentale zwaarte van het dagelijks achter de deur zitten van half vijf 's middags tot half acht 's ochtends, de beperkte toegang tot medische hulp, de magere voeding uit de gevangenskeuken, de beperkte hoeveelheid recreatietijd en het onderaan de wachtrij staan wat betreft het krijgen van een eenpersoonscel. De invloed van de schrijfgroep op de gezondheid bij het uithouden van een periode in detentie is dat het de respondenten mentaal wat geeft om mee bezig te zijn als ze achter de gesloten deur zitten.

Lichamelijke onschendbaarheid

Ook bij dit vermogen wordt in negatieve zin genoemd het dagelijks achter de celdeur zitten en verder de afhankelijkheid van de persoon van de casemanager wat betreft verlof en overplaatsing en de dagelijkse meldingsplicht bij Beperkt Beveiligde Afdeling. Als positieve zaken die bijdragen aan het uithouden van een periode in detentie worden het luchten genoemd en het geestelijk vrij kunnen zijn terwijl je fysiek

vastzit. Over geweld kunnen we zeggen dat bij het uithouden van de straf zo goed als alle respondenten zich lichamelijk veilig voelen in detentie, hoewel sommigen zich realiseren dat zij zich weliswaar veilig *voelen*, maar niet veilig *zijn*. De schrijfgroep levert wat betreft deze *capability* geen bijdrage aan het uithouden van een periode in detentie.

Zintuiglijke waarneming, verbeeldingskracht en denken

Wat betreft deze *capability* droeg het fantaseren voor alle respondenten bij aan het uithouden van de periode in detentie. De mogelijkheden om (hoger) onderwijs te volgen bij het uithouden van een periode in detentie zijn (zeer) beperkt. Betreffende het praktiseren van religie of levensbeschouwing voelt geen enkele respondent zich daarin beperkt bij het uithouden van de straf: ze zijn juist erg enthousiast over de mogelijkheden en de geestelijke verzorging draagt voor de meesten enorm bij aan het uithouden van een periode in detentie.

Gezien het feit dat ook zonder de schrijfgroep alle gedetineerden fantaseren in detentie, voegt de schrijfgroep hier niets aan toe wat betreft het uithouden van de straf. In de schrijfgroep wordt door sommigen zelfs *minder* fantasie gebruikt dan daarbuiten, naar eigen zeggen omdat alles wat ze schrijven ‘echt’ is. Qua onderwijs beschrijven de respondenten de schrijfgroep als een plek om te leren en je hersenen te prikkelen. Een van de respondenten heeft behoefte aan méér sturing en lering. De schrijfgroep is wat betreft het onderwijs zeer van toegevoegde waarde voor de mannen bij het uithouden van de periode in detentie en sommigen zouden zelfs meer willen leren in de schrijfgroep.

Gevoelens

Ten aanzien van het uiten van gevoelens in detentie is te zeggen dat de meningen

hierover sterk uiteenlopen: van zo goed als geen enkel probleem ermee hebben tot geen behoefte hebben aan het praten over gevoelens. Het hechten aan mensen in detentie is best lastig, vanwege de doorstroom en overplaatsingen, toch zijn er ook voorbeelden van mensen die binnen gehecht raken aan elkaar, óók aan PIW'ers – en dat draagt zeker bij aan het uithouden van een periode in detentie. In de schrijfgroep is het iets gemakkelijker tot veel gemakkelijker is om je gevoelens, je pijn en je worstelingen te laten zien dan op een afdeling. Enkele respondenten stellen dat de schrijfgroep voor onderlinge verbinding zorgt, juist door dat kwetsbaarder opstellen. En respondenten die aangaven niet over gevoelens te praten, merken op dat ze in de schrijfgroep wel open en eerlijk kunnen zijn en daar opschrijven wat ze echt voelen. Hier is de schrijfgroep dus op alle punten van toegevoegde waarde bij het uithouden van de periode in detentie.

Praktische rede

Bij dit vermogen valt op dat maar enkele mannen uitgebreid reflecteren op hun leven en ook qua toekomstplannen geeft een enkeling aan geen plannen te hebben, verder lopen de antwoorden uiteen van kleine, praktische plannen tot grote plannen zoals een gezin stichten of succesvol worden in iets. Ook in de schrijfgroep wordt nauwelijks tot niet geschreven over de toekomst: iedereen reflecteert middels het schrijven op het verleden. De schrijfgroep draagt dus *niet* bij aan het vermogen om kritisch te kunnen reflecteren op het leven in het algemeen of op het kunnen maken van toekomstplannen, *wel* aan het reflecteren op het verleden – en dat is erg belangrijk bij het uithouden van de tijd in detentie volgens de respondenten.

Sociale banden

Qua sociale banden is het je inleven in andere mensen in detentie nauwelijks een thema voor de mannen. Over het samenleven bij het uithouden van een periode in detentie

wordt wel veel gezegd: het vermijden van confrontaties, niet over je heen laten lopen, de sfeer in de groep bewaken en bij het personeel aangeven als je een dag niet goed in je vel zit. In principe zijn er geen vriendschappen binnen, alleen contacten zoals onder kennissen, en dit contact eindigt in principe zodra de een of de ander uit detentie is. Het is dus de vraag hoe sterk dit bijdraagt. Qua contacten met de buitenwereld: dit is ontzettend waardevol voor de mannen bij het uithouden van de straf, zowel het bezoeken als het bellen zijn momenten in de week en op de dag waar bijna iedereen enorm naar uitkijkt. Zijn de mannen over sociale banden in detentie niet zo uitgesproken, wat betreft de schrijfgroep geven ze aan dat die wat toevoegt aan de sociale contacten binnen en bij het inleven in anderen. Bij beide zaken is de schrijfgroep dus van toegevoegde waarde tijdens het uithouden van een periode in detentie. Het contact met de buitenwereld was sowieso al belangrijk en frequent – maar voor sommigen draagt de schrijfgroep wel bij aan de inhoud van het contact, bijvoorbeeld als een manier om je gevoelens te tonen of goede raad te geven, wat sommige mannen mondeling niet zo snel zouden doen.

Spel

Wat betreft recreatie zijn er redelijk veel mogelijkheden bij het uithouden van de periode in detentie, maar is er weinig tijd. Door het volplannen van je uren verstrijkt de tijd wel sneller, aldus een van de respondenten, wat bijdraagt aan het uithouden van de periode in detentie. Anderen voelen zich daardoor juist gestrest, wat een negatieve invloed op het uithouden heeft. De schrijfgroep is een activiteit waar het merendeel van de respondenten naar eigen zeggen intens van geniet. Deelnemers zijn zelfs bereid om er andere activiteiten én het luchten voor op te geven. Het draagt voor hen dus enorm bij aan het uithouden van de periode in detentie. En niet alleen *in* de schrijfgroep betekent het veel voor ze, ook daarbuiten. De keerzijde hiervan is dat de bijeenkomsten niet té

gezellig en té vrijblijvend moeten zijn, aldus een aantal respondenten: ze willen serieus bezig zijn en graag dingen leren.

Vormgeving van eigen omgeving

Wat betreft het vormgeven van de eigen omgeving bij het uithouden van een periode in detentie, lopen de ervaringen uiteen. Zo is discriminatie geen groot thema in detentie, maar het komt wél voor. Meerdere respondenten voelen zich nuttig in detentie, maar de ervaringen wat betreft je vaardigheden en talenten in te kunnen zetten in detentie lopen sterk uiteen: sommigen konden dat wel, anderen helemaal niet. Over het algemeen genomen voegt de schrijfgroep bij dit vermogen zeker wat toe aan het uithouden van een periode in detentie: er is veel respect naar elkaar toe; er zijn veel lovende woorden voor de schrijfgroepbegeleiders en met name voor de respectvolle manier waarop zij deelnemers behandelen; en tot slot is de schrijfgroep een plek waar deelnemers hun vaardigheden kunnen inzetten, zoals openheid, presentatievaardigheden en natuurlijk schrijfvaardigheid en creativiteit met woorden.

5.2 Beantwoording onderzoeksvraag

Voordat we de onderzoeksvraag beantwoorden en kijken naar de invloed van *creative writing*, kijken we eerst naar wat het uithouden van een periode in detentie überhaupt bemoeilijkt en wat het vergemakkelijkt – nog afgezien van de eventuele bijdrage van de schrijfgroep.

Het uithouden van een periode in detentie wordt volgens de respondenten bemoeilijkt door de kleinere hoeveelheid lichaamsbeweging, de mentale zwaarte van het dagelijks achter de deur zitten van half vijf 's middags tot half acht 's ochtends, de beperkte toegang tot medische hulp, de magere voeding uit de gevangeniskeuken, de

weinig hoeveelheid recreatietijd en het zich gestrest voelen daardoor, door het gegeven dat je als je op een nieuwe afdeling komt, je onderaan de wachtrij staat wat betreft het krijgen van een eenpersoonscel, de afhankelijkheid van de persoon van de casemanager wat betreft verlof en overplaatsing, de dagelijkse meldingsplicht bij Beperkt Beveiligde Afdeling, de zeer beperkte mogelijkheden wat betreft het volgen van hoger onderwijs, het lastig kunnen hechten aan mensen vanwege de doorstroom en overplaatsingen, en je vaardigheden en talenten niet kunnen inzetten.

Wat de periode in detentie vergemakkelijkt is het ervaren van minder stress dan buiten, het gegeven dat er meer gesport kan worden dan buiten, het luchten, het geestelijk vrij kunnen zijn terwijl je fysiek vastzit, voor de meesten ook het fantaseren over buiten, het ruime aanbod wat betreft geestelijke verzorging, het gehecht raken aan elkaar en voor sommigen ook aan de PIW'ers, het vermijden van confrontaties, het niet over je heen laten lopen, de sfeer in de groep bewaken en bij het personeel aangeven als je een dag niet goed in je vel zit, de contacten met de buitenwereld: zowel het bezoeken als het bellen zijn momenten waar bijna iedereen enorm naar uitkijkt (terwijl het *aantal* contacten in de buitenwereld door sommigen wel (bewust) kleiner is gemaakt), de redelijke hoeveelheid recreatiemogelijkheden, het volplannen van je tijd waardoor die sneller verstrijkt en het je nuttig voelen in detentie.

Deze opsomming komt grotendeels overeen met wat werd gevonden in de literatuur, namelijk dat een periode in detentie wordt uitgehouden door *het accepteren van de straf, het beperken van de (temporele) horizon door het sneller laten verstrijken van de tijd en het beperken van het contact met de buitenwereld*, dan wel door *het fantaseren over buiten en/of de toekomst*. Ook in dit onderzoek geven de respondenten aan dat zij de periode in detentie uithouden door te fantaseren, de horizon te beperken

door op te gaan in de gevangenisactiviteiten en daarmee de tijd sneller te laten verstrijken en door het beperken van het *aantal* contacten in de buitenwereld.

Weliswaar komen de gevonden resultaten overeen met de theorie, het is de vraag in hoeverre dit *uithouden* overeenkomt met een *werkelijk menselijk* leven. Dat brengt ons bij het beantwoorden van de onderzoeksvraag. In hoeverre wordt een werkelijk menselijk leven bevorderd door *creative writing* bij het uithouden van een periode in detentie? De schrijfgroep:

1. geeft de respondenten mentaal wat om mee bezig te zijn op de als zwaar ervaren momenten dat ze dagelijks achter de gesloten deur zitten (*lichamelijke gezondheid*),
2. is wat betreft het onderwijs zeer van toegevoegde waarde voor de mannen: zowel vanwege het leren, als vanwege het prikkelen van de hersenen (*zintuiglijke waarneming, verbeeldingskracht en denken*),
3. maakt het gemakkelijker om je gevoelens te laten zien dan op een afdeling – ook voor de respondenten die aangaven normaalgesproken niet over hun gevoelens te praten – en enkele respondenten stellen dat de schrijfgroep voor onderlinge verbinding zorgt, juist door het kwetsbaarder opstellen dat je daar doet (*gevoelens*),
4. draagt bij aan het reflecteren op het verleden (*praktische rede*),
5. heeft een positieve invloed op de sociale contacten binnen en bij het inleven in anderen is de schrijfgroep óók van toegevoegde waarde (*sociale banden*),
6. is een activiteit waar het merendeel van de respondenten naar eigen zeggen intens van geniet: men is zelfs bereid om er andere activiteiten én het luchten voor op te geven (*spel*),

7. bewerkstelligt veel respect naar elkaar toe, er zijn veel lovende woorden voor de respectvolle manier waarop schrijfgroepbegeleiders deelnemers behandelen en de schrijfgroep is een plek waar deelnemers hun vaardigheden kunnen inzetten (*vormgeving van eigen omgeving*).

Van de acht *capabilities* die ik gebruikte voor mijn analyse, droeg de schrijfgroep bij zeven stuks positief bij aan het uithouden van een periode in detentie. Ik verklaar die positieve bijdrage van *creative writing* als volgt. Nussbaums benadering ‘houdt ook rekening met het feit dat mensen verschillende hoeveelheden van bepaalde hulpbronnen nodig kunnen hebben om hetzelfde niveau van keuze- en handelingsvrijheid te bereiken’ (Nussbaum 2012, 253). Hieraan dacht ik toen ik hoorde hoe een van de respondenten het eten in detentie beschrijft: ‘Zo krijg je bijvoorbeeld elke dag [...] 100 gram vlees, maar dat is voor iemand van 100 kilo is dat niet genoeg zeg maar om je eiwitten binnen te krijgen.’ Dit is mijns inziens een treffende metafoor voor het complete programma in detentie, namelijk standaard, afgemeten en in sommige opzichten vrij magertjes. Mensen die hun horizon willen beperken en op willen gaan in de structuur van de gevangenisactiviteiten om zo de tijd sneller te laten verstrijken, zijn met name aangewezen op activiteiten bedoeld voor het *lichaam* (arbeid, sport) en op de geestelijke verzorging. Het standaard aanbod in detentie is ontoereikend voor de mensen die op *mentaal* gebied behoefte hebben aan een meer dan gemiddelde uitdaging om op te kunnen gaan in de gevangenisstructuur. Maar waar eten nog bijgekocht kan worden in de winkel (mits je geld hebt), kan dat niet qua mentale activiteiten. Daarom is voor de respondenten *creative writing* in detentie een zeer welkome aanvulling voor hun mentale gezondheid, bij het onderwijs, voor het uiten van hun gevoelens, bij de praktische rede en voor het inzetten van hun vaardigheden als onderdeel van de

vormgeving van eigen de omgeving. Pluspunt is ook dat de deelname aan de schrijfgroep laagdrempelig is – tenminste, in de PI's waar het wordt aangeboden. De enige 'concurrent' van de schrijfgroep is de beperkte hoeveelheid recreatietijd. Maar afgezien daarvan: waar (hoger) onderwijs slechts beperkt toegankelijk is en andere mentale activiteiten nauwelijks worden aangeboden, zijn de schrijfgroepen net als de geestelijke verzorging van grote en zeer gewaardeerde waarde in detentie. 'Je zit daar als persoon, niet als gedetineerde of wat dan ook. Je zit daar als persoon die aan het schrijven is. En dat is toch wel iets anders.'

5.3 Discussie

In deze paragraaf relateer ik mijn conclusie aan de doelstelling en aan de maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie van het onderzoek. Daarmee geef ik antwoord op de vraag: wat weten we nu en in hoeverre lossen we daarmee de lacune op die in de probleemstelling is geformuleerd?

De maatschappelijke relevantie formuleerde ik allereerst vanuit het vooruitzicht dat straffen in de nabije toekomst wellicht verzwaard gaan worden en detentie versoberd gaat worden, afgaande op het hoofdlijnenakkoord van de aanstaande regering. Daarom onderzocht ik wat *nu* de geleefde ervaring is van mannen in detentie bij het uithouden van hun periode in de gevangenis. Na een analyse aan de hand van Nussbaums vermogensbenadering, kan ik zeggen dat er een aantal vermogens is waarop de PI's ondermaats scoren en het menselijk leven wordt gefrustreerd, namelijk lichamelijke gezondheid (de kleinere hoeveelheid lichaamsbeweging, de mentale zwaarte van het dagelijks achter de deur zitten van half vijf 's middags tot half acht 's ochtends, de beperkte toegang tot medische hulp, de magere voeding uit de gevangeniskeuken, de

weinige hoeveelheid recreatietijd en het zich gestrest voelen daardoor, en het moeten wachten op een eenpersoonscel), lichamelijke onschendbaarheid (wederom de mentale zwaarte van het dagelijks achter de deur zitten van half vijf 's middags tot half acht 's ochtends, de afhankelijkheid van de persoon van de casemanager wat betreft verlof en overplaatsing, en de dagelijkse meldingsplicht bij de Beperkt Beveiligde Afdeling), zintuiglijke waarneming, verbeeldingskracht en denken (de zeer beperkte mogelijkheden wat betreft het volgen van hoger onderwijs), gevoelens (het lastig kunnen hechten aan mensen vanwege de doorstroom en overplaatsingen), spel (de weinige hoeveelheid recreatietijd) en vormgeving van de eigen omgeving (de afhankelijkheid van de persoon van de casemanager wat betreft verlof en overplaatsing, en je vaardigheden en talenten niet kunnen inzetten). Een toekomstige versobering van detentie zou deze lijst waarschijnlijk nog langer maken.

Ook relateerde ik de maatschappelijke relevantie aan de ontkerkelijking, secularisering en (culturele en spirituele/religieuze) diversifiëring, waardoor het zinvol kan zijn om in detentie genootschapsoverstijgend instrumentarium in te kunnen zetten, bijvoorbeeld artistieke middelen. Verder is het belangrijk dat institutioneel-niet-gezonden geestelijk verzorgers op de hoogte zijn van de actuele vraagstukken binnen detentie. Daarbij gaf ik aan dat onderzoek van Kaski liet zien dat geestelijk verzorgers werkzaam bij justitie 'gedetineerden bijstaan in het uithouden van hun detentie' als een van de twee belangrijkste doelen in hun werk zien. Afgaande op de analyse aan de hand van de vermogensbenadering, komt er een aantal punten naar voren waarop mannen in detentie het uithouden als moeilijk ervaren, zoals ik hierboven heb laten zien. Eventueel zouden deze vermogens extra aandacht kunnen krijgen van geestelijk verzorgers, al dan niet

met de inzet van artistieke middelen zoals *creative writing*. Ik zal daarvoor hieronder een aantal aanbevelingen doen.

Wat betreft de wetenschappelijk relevantie gaf ik aan dat ik Nussbaums vermogensbenadering zou inzetten als analysemodel bij de bestudering van *creative writing* in detentie om enerzijds weg te blijven bij beoordelingen van zowel *de artistieke waarde van het werk* als *de doelen van een gevangenisstraf*, maar me te richten op *het bevorderen of frustreren van een werkelijk menselijk leven* en anderzijds kennis op te doen over het toepassen van Nussbaums vermogensbenadering in de context van de gevangenis. De vermogensbenadering was namelijk nog niet eerder zo algemeen toegepast op het uithouden van een periode in detentie. In hoeverre *creative writing* een werkelijk menselijk leven bevordert bij het uithouden van een periode in detentie heb ik in de conclusie weergegeven: er is inderdaad een aantal vermogens waarbij de schrijfgroep daadwerkelijk een positieve bijdrage levert.

Wat betreft de toepassing van het model van Nussbaum in de context van het gevangeniswezen is een aantal dingen te zeggen. Allereerst valt onder het vermogen ‘lichamelijke onschendbaarheid’: ‘in staat zijn om je vrijelijk van de ene plek naar de andere te verplaatsen’. Hieraan gaat het gevangeniswezen in essentie nooit voldoen: de vrijheidsbeperking *is* de straf. Daarom zal het model van Nussbaum bij het evalueren van het uithouden van een periode in detentie altijd een kanttekening moeten krijgen: ofwel dit punt wordt achterwege gelaten bij de analyse ofwel dit punt moet opgevat worden als het vrijelijk kunnen bewegen binnen de PI of op de afdeling.

Verder valt op dat in de vermogensbenadering geen expliciete aandacht is voor *mentale* gezondheid, daarom voegde ik dit element toe aan lichamelijke gezondheid.¹⁰ Daarnaast zijn de vermogens ‘gevoelens’ en ‘sociale banden’ soms lastig van elkaar te onderscheiden: ‘in staat te zijn om gehecht te zijn aan [...] mensen buiten onszelf, om hen lief te hebben’ valt onder het vermogen ‘gevoelens’. Maar in hoeverre verschilt dat van ‘in staat zijn om met en voor anderen te leven [...] en zich om hen te bekommeren’ uit het vermogen ‘sociale banden’? Daarom zat er in mijn analyse van deze twee vermogens veel overlap. Tot slot heb ik de code ‘sociale contacten’ uit het vermogen ‘sociale banden’ opgesplitst in ‘sociale contacten binnen’ en ‘sociale contacten met buitenwereld’, omdat er in de context van de gevangenis tussen die twee een wezenlijk verschil zit – zoals ook in mijn analyse naar voren kwam.

We weten nu dat om een werkelijk menselijk leven te bevorderen bij het uithouden van een periode in detentie in Nederland er gaten in het gevangenis aanbod zijn die *creative writing* inderdaad opvult. Daarbij is het wel de vraag of DJI deze verantwoordelijkheid kan neerleggen bij een externe partij in de vorm van een culturele stichting en in de praktijk uitgevoerd door literair auteurs, of dat hiervoor structureel ruimte, budget, faciliteiten en uren moet worden vrijgemaakt – zoals bij geestelijke verzorging gebeurt. Wat betreft het praktiseren van religie of levensbeschouwing voelt namelijk geen enkele respondent zich daarin beperkt: ze zijn juist erg enthousiast over alle mogelijkheden die daarvoor worden geboden binnen detentie. Op deze plek wil ik direct twee kanttekeningen plaatsen bij mijn suggestie. Ten eerste is het goed om ons te realiseren

---

¹⁰ Weliswaar gaf ik mentale gezondheid dus expliciete aandacht in de interviews, ik had daarbij geen speciale aandacht voor zelfverminking en zelfmoordpogingen – hoewel dat ook zaken zijn die spelen in gevangnissen, zo blijkt uit onderzoek (Hutson en Myers 2013).

dat dit onderzoek en de conclusies enkel en alleen gebaseerd zijn op de *geleefde ervaring* van negen mannen in detentie. Daarmee zijn ze niet *minder* waar, maar het is belangrijk dat we ons ervan bewust zijn dat de uitkomsten niet getoetst zijn aan documenten of uitspraken van medewerkers van DJI. Ten tweede is er momenteel een groot tekort aan gevangenis personeel.¹¹ Hierdoor klinkt mijn suggestie om DJI structureel meer ruimte, budget, faciliteiten en uren te laten vrijmaken – om mensen in detentie zo veel mogelijk een werkelijk menselijk leven te geven – wellicht naïef, ook met de in het hoofdlijnenakkoord aangekondigde strafverzwaringen en detentieversobering. Desalniettemin doe ik de suggestie, vanuit het principe van elk persoon als doel op zich.

Met bovenstaande is aan de doelstellingen van het onderzoek voldaan: namelijk het bijdragen aan de kennis over de rol van *creative writing* bij het uithouden van een periode in detentie en kennis over het toepassen van Nussbaums vermogensbenadering bij het analyseren van het uithouden van een periode in detentie. De aanbevelingen die ik beloofde te doen volgen nu.

5.4 Aanbevelingen voor schrijfgroepbegeleiders

Hoewel de respondenten bijna unaniem zéér enthousiast zijn over de schrijfgroep, komt in een aantal interviews ook naar voren dat sommige deelnemers behoefte hebben aan

---

¹¹ ‘Lang niet iedereen die tot een celstraf is veroordeeld, zit op dit moment in de gevangenis. De oorzaak: een tekort aan gevangenismedewerkers. De Kamer roept minister Weerwind (Rechtsbescherming) ter verantwoording’ (Tweede Kamer 2024). In dit debat werd onder andere het volgende voorgesteld: ‘Versober het dagprogramma voor gedetineerden, oppert Helder (BBB). Dat levert volgens haar 325 fte op. Het capaciteitsprobleem is eenvoudig op te lossen door gedetineerden elke dag twee uur eerder in te sluiten, aldus Faber (PVV)’ (Tweede Kamer 2024).

méér uitdaging, méér leren, méér prikkeling en minder vrijblijvendheid – zeker als het gaat om mensen die een lange straf uitzitten en al jarenlang meedoen met de schrijfgroep. Ik doe daarom de volgende aanbevelingen:

- Maak de schrijfoopdrachten uitdagender en/of formuleer ze als een drietrapsraket.¹²
- Deel meer creatieve schrijftheorieën in de bijeenkomsten, eventueel gekoppeld aan een praktische/concrete schrijfoopdracht om het laagdrempelig te houden.
- Nodig meerdere keren per jaar gastdocenten uit: schrijvers die gespecialiseerd zijn in andere genres of stijlen dan de vaste begeleider, zodat deelnemers zich ook daarin kunnen ontwikkelen.
- Ga als schrijfgroepbegeleiders bij elkaars bijeenkomsten kijken.¹³

5.5 Aanbevelingen voor gevangeniswezen

Van de respondenten is de helft te omschrijven als sportieve tot zeer sportieve types – er

---

¹² Een van de respondenten stelt als uitdagende opdrachten voor: ‘je gaat vandaag schrijven over het sterrenstelsel, ik wil dat je schrijft alsof je een ster bent, vanuit het perspectief van een ster’ en ‘schrijf in de stijl van een van de andere deelnemer en doe het zo goed dat ik niet herken dat jij het geschreven heb’. Bij de opdracht als drietrapsraket kun je bijvoorbeeld denken aan: 1. schrijf over je beste vriend(in) en als je een extra uitdaging wilt: 2. schrijf de tekst in de vorm van een brief en als je nog een extra uitdaging wilt: 3. schrijf het geheel in de tegenwoordige tijd.

¹³ Uit de interviews komt naar voren dat sommige begeleiders uitdagende opdrachten geven, andere begeleiders veel theorie delen en weer andere begeleiders de thema's juist zo toegankelijk mogelijk houden. Sommigen geven de thema's al voorafgaand aan de bijeenkomsten en anderen geven juist huiswerk mee na afloop van de bijeenkomsten. Vanwege die verschillen in aanpak verwacht ik dat de begeleiders elkaar zeker kunnen inspireren als ze een keer elkaars bijeenkomsten bijwonen en meedoen met de deelnemers.

zat zelfs een professioneel kickbokser tussen – en *niemand* klaagde over het sportaanbod in detentie. Bijna alle respondenten gaven aan in meer of mindere mate gelovig te zijn en *allen* waren zeer te spreken over het aanbod van de geestelijke verzorging. Maar, wat betreft het aanbod aan mentale activiteiten: daar zit zeker nog ruimte voor verbetering.¹⁴ Daarom doe ik de volgende aanbevelingen:

- Maak structureel meer ruimte en/of budget vrij voor mentaal uitdagende en inspirerende activiteiten.¹⁵
- Maak volop publiciteit voor bovengenoemde programma's en nodig mensen actief en expliciet uit om mee te doen.¹⁶

---

¹⁴ Zoals een van de respondenten het treffend omschreef: 'Eigenlijk zouden ze dit veel en veel en veel meer moeten doen. Ze zouden zoveel meer kunnen bereiken: dat voor mensen de tijd sneller gaat, dat je je hoofd erbij houdt en dat je daar wat mee kunt. Dat is zo belangrijk. Als je wil dat iemand weer goed naar buiten gaat, dan moet je wel zorgen dat het bovenin goed blijft zitten. Maar als je het bovenin niet onderhoudt, dan gaat het bij heel veel mensen niet goed komen.'

¹⁵ Zoals hoger onderwijs of een participatief kunstenaarsaanbod, eventueel in samenwerking met externe partijen zoals het onderwijsprogramma Inside-Out Prison Exchange van de Universiteit Leiden of de schrijfgroepen van Stichting Blocknotes. Als een structureel aanbod niet haalbaar is, werk dan met incidentele gastlessen of workshops.

¹⁶ In één van de gevangnissen werd de schrijfgroep alleen aangekondigd via een flyer op het prikbord, zo vertelde een respondent. Helemaal niemand had hem over de schrijfgroep verteld. Een andere respondent is ervan overtuigd dat méér mannen baat kunnen hebben bij de schrijfgroep dan er nu meedoen: 'Kijk, van de 340 gedetineerden zitten nu 7 mensen hier, ik denk dat ik daarmee genoeg zeg. Van de 340 gedetineerden zitten 7 mensen in deze groep. Hier hadden 20 mannen moeten zitten, eigenlijk. Die echt gewoon hun ding doen en schrijven.' Als bibliothecarissen, onderwijzers, geestelijk verzorgers of PIW'ers actief de mannen zouden uitnodigen waarvan zij denken dat die baat zouden hebben bij of geïnteresseerd zouden zijn in een activiteit zoals de schrijfgroep – dan zou er in iedere gevangenis waar nu een schrijfgroep bijeenkomt, wellicht nog een tweede of derde groep gestart kunnen worden.

5.6 Aanbevelingen voor geestelijk verzorgers

Zoals beschreven zijn de respondenten zéér te spreken over het aanbod van de geestelijk verzorgers in detentie. Toch heb ik in het licht van dit onderzoek een aantal suggesties voor hen:

- In detentie zijn het bij uitstek de geestelijk verzorgers die zich hard kunnen maken voor *werkelijk menselijke levens* in de gevangenis. De vermogensbenadering van Nussbaum is tot op zekere hoogte een geschikt model om de mate van *werkelijk menselijk leven* in een PI te kunnen beoordelen. Enerzijds kunnen gv'ers in detentie dit model gebruiken. Anderzijds kunnen zij vanuit hun functie de uitkomsten uit dit onderzoek gebruiken als zij mensen in detentie bijstaan bij het uithouden – en bijvoorbeeld het volgende doen.
- In gevangenissen waar geen mogelijkheden zijn voor een structureel mentaal uitdagend aanbod: nodig incidenteel schrijvers, theatermakers, beeldend kunstenaars en/of wetenschappers uit voor een gastles of een workshop over een inspirerend zin- of betekenisgevend thema.
- Als in de toekomst detentie nog verder versoerd wordt: blijf mensen inspireren met bijvoorbeeld boeken waarin verhalen en gedichten staan van mensen in detentie – zo is ook een van de respondenten begonnen met schrijven.

Dank

Met dank aan mijn scriptiebegeleider Jorien Copier die telkens bleef zorgdragen voor de afbakening van mijn onderzoek en altijd beschikbaar was voor feedback. Ook veel dank aan Stichting Blocknotes en de PI die me toestemming gaf om mannen in detentie te interviewen, met name Blocknotes' schrijfgroepbegeleiders Christine Otten, Eva Vriend, Corinne Heyrman en Karin Sitalsing en van de PI Wichert, Fiona en Marianne. Tot slot heel veel dank aan de negen respondenten: K., P., A., H., J., W., M., R. en R. Zonder hun deelname, openheid en vertrouwen was dit onderzoek niet mogelijk geweest.

Literatuurlijst

- Albertson née Wilkinson, Katherine. 2015. 'Creativity, Self-Exploration and Change: Creative Arts-Based Activities' Contribution to Desistance Narratives'. *The Howard Journal of Criminal Justice* 54 (3): 277-91.
- Anand, Paul, Graham Hunter, Ian Carter, Keith Dowding, Francesco Guala, en Martin Van Hees. 2009. 'The Development of Capability Indicators'. *Journal of Human Development and Capabilities* 10 (1): 125-52.
- Crewe, Ben. 2009. 'Adaptation, Compliance, and Resistance'. In *The prisoner society: power, adaptation, and social life in an English prison*, 149-246. Oxford: Oxford University Press.
- . 2015. 'Inside the Belly of the Penal Beast: Understanding the Experience of Imprisonment'. *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy* 4 (1): 50-65.
- Crewe, Ben, Susie Hulley, en Serena Wright. 2017. 'Swimming with the Tide: Adapting to Long-Term Imprisonment'. *Justice Quarterly* 34 (3): 517-41.
- Duignan, Brian. 2024. 'Martha Nussbaum'. In *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/biography/Martha-Nussbaum>.
- Earnshaw, Steven. 2014. *The Handbook of Creative Writing*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Eijk, Ryan van, en Sophie van Bijsterveld. 2021. 'De geestelijk verzorger in het perspectief van de verhouding tussen kerk en staat: noodzaak van heldere verantwoordelijkheden'. *Tijdschrift voor Religie, Recht en Beleid* 12 (2): 50-67.
- Geeraets, Vincent. 2006. 'Ook TBS is bedoelde leedtoevoeging'. *Netherlands Journal of Legal Philosophy*, nr. 1: 19-28.

- Holladay, Grace Anne. 2021. 'Societal Obligations for Mental Healthcare Provision in Correctional Facilities: An Ethical Approach'. Scriptie, Washington and Lee University.
- Hutson, Nicola, en Carrie Anne Myers. 2013. '“Bad Girls” or “Mad Girls” — the Coping Mechanism of Female Young Offenders'. In *Gender and Justice*, onder redactie van Frances Heidensohn, 1st edition, 147-64. Cullompton: Willan.
- Kabinetformatie. 2024. 'Hoofdlijnenakkoord tussen de fracties van PVV, VVD, NSC en BBB.'
<https://www.kabinetformatie2023.nl/documenten/publicaties/2024/05/16/hoofdlijnenakkoord-tussen-de-fracties-van-pvv-vvd-nsc-en-bbb>.
- Kessels, Noortje. 2022. 'Jezelf herscheppen in taal'. Pre-masterwerkstuk, Radboud Universiteit.
- Kim, Kony. 2016. 'Restoring Human Capabilities After Punishment: Our Political Responsibilities Toward Incarcerated Americans'. Dissertatie, University of California.
- Liem, Marieke, en Jan Maarten Elbers. 2015. 'The Role of Human Rights in Long-Term Sentencing'. *Security and Human Rights* 26 (2-4): 281-93.
- M. Carroll, Louise. 2015. 'Participatory Education: Research for Capacity Building to enhance capabilities and quality of life of prisoners with hearing loss in New Zealand prisons: implications for social justice'. *Participatory Educational Research* Special Issue (1): 1-7.
- MacKenzie, Anna. 2020. 'Towards capabilities and desistance? Scottish prisoners' experiences of education.' Dissertatie, University of Glasgow.
- McKendy, John P. 2006. "“I’m Very Careful about That”: Narrative and Agency of Men in Prison'. *Discourse & Society* 17 (4): 473-502.

- McNeill, Fergus. 2012. 'Counterblast: A Copernican Correction for Community Sentences?' *The Howard Journal of Criminal Justice* 51 (1): 94-99.
- Myers, D G. 1993. 'The Rise of Creative Writing'. *Journal of the History of Ideas* 54 (2): 277-97.
- NOS Nieuws. 2024. 'Ontkerkelijkking zet door: de kerk vergrijst, maar de moskee niet', 17 mei 2024. <https://nos.nl/artikel/2520764-ontkerkelijkking-zet-door-de-kerk-vergrijst-maar-de-moskee-niet>.
- Nussbaum, Martha. 2012. *Mogelijkheden scheppen Een nieuwe benadering van de menselijke ontwikkeling*. Vertaald door Rogier van Kappel. Amsterdam: Ambo|Anthos.
- Nussbaum, Martha C. 2000. *Sex and Social Justice*. Oxford: Oxford University Press.
- Ohrnberger, Julius, Eleonora Fichera, en Matt Sutton. 2017. 'The Relationship between Physical and Mental Health: A Mediation Analysis'. *Social Science & Medicine* 195 (december): 42-49.
- Quartier, Thomas. 2022. *Blijven: omarm wat op je pad komt*. Baarn, Antwerpen: Adveniat; Halewijn.
- Sampson, Fiona. 2014. 'Writing as "Therapy"'. In *The Handbook of Creative Writing*, onder redactie van Steven Earnshaw, 341-48. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Sampson, Fiona, en Adriaan Visser. 2005. 'Creative Writing in Health Care: A Branch of Complementary Medicine'. *Patient Education and Counseling* 57 (1): 1-4.
- Schilderman, Hans. 2015. 'Van ambt naar vrij beroep: De geestelijke verzorging als voorziening in het publieke domein'. *Tijdschrift voor Religie, Recht en Beleid* 6 (2): 5-23.

- Schinkel, M. 2015. 'Adaptation, the meaning of imprisonment and outcomes after release: the impact of the prison regime'. *Prison Service Journal*, mei 2015.
- Schrijfgroep PI Lelystad. 2023. *Anders had ik je nooit ontmoet*. Stichting Blocknotes.
- Simpson, Ella A. 2022. "'In On the Outside": The narratives of creative writing practitioners working in prisons'. Dissertatie, Bath Spa University.
- Sitzia, Andrea. 2020. 'People's Decent Work and Capacitation in the Detention System'. In *The Value of Work and Its Rules between Innovation and Tradition: 'labour Is Not a Commodity' Today*, onder redactie van Anthony Forsyth, Emanuele Dagnino, en Margherita Roiatti, 114-30. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Spruit, L.G.M., A.P.J. Bernts, en C. Woldringh. 2003. *Geestelijke verzorging in justitiële inrichtingen: een onderzoek bij directeuren, geestelijk verzorgers en ingeslotenen in het gevangeniswezen, jeugdinrichtingen en tbs-klinieken*. Nijmegen: KASKI; ITS.
- Tweede Kamer. 2024. 'Het tekort aan gevangenispersoneel'.
https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/plenaire_verslagen/kamer_in_het_kort/het-tekort-aan-gevangenispersoneel.
- Verschuren, Piet, en Hans Doorewaard. 2021. *Het ontwerpen van een onderzoek*. Zesde druk. Amsterdam: Boom.
- Vosselman, Marjoleine, en Kick van Hout. 2022. *Zingevende gespreksvoering: helpen als er geen oplossingen zijn*. Tweede herziene editie. Amsterdam: Boom.
- Weaver, Beth. 2019. 'Understanding Desistance: A Critical Review of Theories of Desistance'. *Psychology, Crime & Law* 25 (6): 641-58.

INFORMATIE OVER HET ONDERZOEK

Creatief schrijven in detentie en het uithouden van een periode in detentie

Inleiding

Wij vragen u om mee te doen aan een wetenschappelijk onderzoek van de Radboud Universiteit. Meedoen is vrijwillig. Voordat u beslist of u wilt meedoen aan dit onderzoek, krijgt u in deze brief uitleg over wat het onderzoek inhoudt. Lees deze informatie rustig door en vraag de onderzoeker om uitleg als u vragen hebt. De contactgegevens vindt u onderaan de brief.

Beschrijving en doel van het onderzoek

Het onderzoek richt zich op de vraag hoe mannen in detentie in Nederland creatieve schrijfgroepen ervaren en in hoeverre creatief schrijven bijdraagt aan het uithouden van een periode in detentie. In de afgelopen tientallen jaren is onderzoek gedaan naar onder andere de vragen in hoeverre creatief schrijven in detentie a. kan bijdragen aan het maken van zelfstandige keuzes, b. kan dienen als recreatie en vermaak, c. kan helpen bij het krijgen van meer eigenwaarde, hoop, ambitie, empathie, een eigen identiteit, inclusief een mogelijke toekomst, en d. zijn de verhalen over het stopzetten van een criminele carrière onderzocht (Simpson 2022, 27-29).

Wat nog niet eerder is onderzocht is de vraag in hoeverre creatief schrijven bijdraagt aan het uithouden van een periode in detentie. 'Uithouden' bedoelen we hier zoals in het zenboeddhisme wordt gesproken over 'meebewegen met wat er is', in mindfulness wordt gesproken over 'aanwezig zijn in het hier en nu' en binnen de monastiek over de waarde van de 'stabiliteit': 'Dat betekent enerzijds dat je met beide benen op de grond blijft staan en niet begint te wankelen, ook al waait er vanuit alle richtingen een zware tegenwind, ook al dreigen de levensomstandigheden en twijfels je uit het lood te slaan. Anderzijds staat stabiliteit voor het blijven, het verdragen van alles wat komt, ook als dat allesbehalve simpel is en niet zelden ook met pijn en lijden gepaard gaat' (Quartier 2021, 23).

We voeren dit onderzoek ook uit omdat nog niet eerder in Nederland onderzoek is gedaan naar creatieve schrijfgroepen in detentie. In de Verenigde Staten en in het Verenigd Koninkrijk zijn wel veel onderzoeken gedaan naar creatief schrijven in de gevangenis.

Door wie wordt het onderzoek uitgevoerd?

Dit onderzoek wordt uitgevoerd door Noortje Kessels. Zij is masterstudent geestelijke verzorging aan de Radboud Universiteit. Voor haar scriptie doet zij onderzoek naar creatief schrijven in detentie. Zij voert dit onderzoek uit onder begeleiding van onderzoeker dr. Jorien Copier.

Het onderzoek wordt uitgevoerd zonder invloed van de PI, DJI en Stichting Blocknotes. Zij hebben, net als ieder ander, geen toegang tot de onderzoeksgegevens voordat die anoniem zijn gemaakt. Hoe we de onderzoeksgegevens anoniem maken leest u hieronder bij *Welke gegevens verzamelen we en hoe gaan we hiermee om?*

Wat houdt deelname aan het onderzoek in?

In dit onderzoek wordt u één keer maximaal drie kwartier mondeling geïnterviewd door Noortje Kessels.

Vrijwilligheid

U doet vrijwillig mee aan dit onderzoek. Daarom kunt u op elk moment tijdens het onderzoek uw deelname stopzetten en uw toestemming intrekken. U hoeft niet aan te geven waarom u stopt. Afzien van of stoppen met deelname heeft geen nadelige gevolgen voor u.

Welke gegevens verzamelen we en hoe gaan we hiermee om?

In dit onderzoek verzamelen we onderzoeksgegevens. Deze worden voor wetenschappelijke doeleinden gebruikt. De onderzoeksgegevens die worden verzameld bestaan uit de uitgeschreven interviews. Deze worden anoniem gemaakt. De onderzoeksgegevens kunnen van belang zijn voor ander wetenschappelijk onderzoek. De anonieme onderzoeksgegevens zijn daarom ten minste 10 jaar beschikbaar voor andere wetenschappers. Omdat de onderzoeksgegevens anoniem zijn, kunnen deze niet tot u herleid worden.

Voor het onderzoek is het nodig om geluidsopnames te maken van het interview. Deze opnames worden uitgeschreven en de uitgeschreven tekst gebruiken we voor de analyse. Herkenbare zaken, zoals (persoons- en plaats)namen, worden uit de tekst weggehaald. De originele opnames worden verwijderd zodra deze zijn uitgeschreven. Alleen de anoniem gemaakte en uitgeschreven tekst wordt bewaard.

We bewaren alle onderzoeksgegevens op beveiligde wijze volgens de richtlijnen van de Radboud Universiteit.

Inzage voor controle

Sommige personen moeten inzage kunnen hebben in uw onderzoeksgegevens. Dit is nodig om te kunnen controleren of de gegevens volgens de regels zijn opgeslagen. Personen die deze controle uitvoeren zijn bijvoorbeeld de *dataofficer* en aangewezen medewerkers datamanagement van de Radboud Universiteit. Zij zullen uw gegevens geheim houden.

Uw toestemming

Uw gegevens mogen alleen voor ons onderzoek gebruikt worden als u hier toestemming voor geeft in het toestemmingsformulier. Uw toestemming mag u intrekken, ook nadat u hebt meegedaan. U kunt tot drie weken na deelname uw onderzoeksgegevens laten verwijderen. Dit kunt u doen door een mail te (laten) sturen naar noortje.kessels@ru.nl. Als u uw toestemming intrekt, worden alle tot dan toe verzamelde gegevens verwijderd.

Wie kan beter niet aan dit onderzoek meedoen?

Mensen die op dit moment minder dan vijf keer bij een bijeenkomst van de schrijfgroep zijn geweest, vragen we om niet mee te doen met het onderzoek. We verwachten dat zij te weinig kunnen vertellen over hoe zij het meedoen met de schrijfgroep ervaren.

Mensen met ernstige psychische klachten kunnen beter niet meedoen aan dit onderzoek. Zij kunnen ongemak ervaren tijdens het praten over de vraag in hoeverre creatief schrijven bijdraagt aan het uithouden van een periode in detentie.

Hebt u vragen?

Als u vragen hebt of meer informatie over het onderzoek wilt hebben, kunt u contact (laten) opnemen met Noortje Kessels via noortje.kessels@ru.nl.

Voor overige vragen over dit onderzoek (bijvoorbeeld de verwerking van gegevens) kunt u contact (laten) opnemen met privacy@let.ru.nl.

Klachten

Hebt u klachten over het onderzoek, dan kunt u contact ([laten](#)) opnemen met de onderzoeker.

Ook kunt u een klacht ([laten](#)) indienen bij de secretaris van de Ethische Toetsingscommissie Geesteswetenschappen Radboud Universiteit (etc-gw@ru.nl).

Toestemmingsverklaring

Als u aan dit onderzoek mee wilt doen, vragen we u de toestemmingsverklaring te ondertekenen.

Door uw schriftelijke toestemming geeft u aan dat u de informatie hebt begrepen en instemt met deelname aan het onderzoek.

Met vriendelijke groet,

Noortje Kessels

noortje.kessels@ru.nl

Bijlage 2: Toestemmingsverklaring participanten onderzoek

Radboud Universiteit

TOESTEMMINGSVERKLARING

voor deelname aan het wetenschappelijke onderzoek:
Creatief schrijven in detentie en het uithouden van een periode in detentie

Verklaring deelnemer:

- Ik heb uitleg gekregen over het doel van het onderzoek.
- Ik heb vragen mogen stellen over het onderzoek.
- Ik neem vrijwillig aan het onderzoek deel.
- Ik begrijp dat ik op elk moment tijdens het onderzoek mag stoppen als ik dat wil.
- Ik begrijp hoe de gegevens van het onderzoek bewaard zullen worden en waarvoor ze gebruikt zullen worden.
- Ik ga ermee akkoord dat de *dataofficer* en aangewezen medewerkers datamanagement van de Radboud Universiteit mijn gegevens kunnen inzien.
- Ik begrijp dat ik het recht heb om mijn toestemming voor het gebruik van de gegevens van het onderzoek in te trekken, zoals beschreven in het informatiedocument.
- Ik stem in met deelname aan het onderzoek zoals beschreven in het informatiedocument.

Ook stem ik ermee in dat:

- voor wetenschappelijke doeleinden geluidsopnames van mij worden gemaakt.
- de geanonimiseerde onderzoeksgegevens ten minste 10 jaar beschikbaar zijn voor controle en hergebruik in toekomstig wetenschappelijk onderzoek.

Naam: .....

Handtekening: ..... Datum:.....

Verklaring uitvoerend onderzoeker

Ik verklaar dat ik de hierboven genoemde persoon juist heb geïnformeerd over het onderzoek en dat ik mij houd aan de richtlijnen voor onderzoekers zoals verwoord in het protocol van de Ethische Toetsingscommissie Geesteswetenschappen.

Naam: .....

Handtekening: ..... Datum:.....

Bijlage 3: Interviewvragen

DETENTIE (20 minuten)		
<p>1. a. Voordat we het over de schrijfgroep gaan hebben, even voor mij: hoe ziet een dag in detentie er voor jou uit?</p> <p>b. Heb je een vaste routine in de week? Hoe ziet die eruit?</p> <p>c. Zijn er speciale of favoriete momenten? Of: waar kijk jij naar uit?</p> <p>d. En anderzijds, wat zijn de momenten waar je het minst naar uitkijkt?</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Kun je daar wat meer over vertellen? • Hoe is dat voor jou? • Hoe komt dat zo? • Hoe ga je daarmee om? • Was dat aan het begin (van je straf) ook zo of is het door de tijd heen veranderd? • Geldt dat ook voor de mensen om je heen, denk je, of alleen voor jou? 	Context en horizon
<p>2. a. Hoe ervaar je het verstrijken van de tijd in detentie? Gaan de dagen snel of langzaam?</p> <p>b. Wat helpt jou om de dag door te komen?</p> <p>c. En hoe kom je de maanden of de jaren van je straf door?</p>	<p>➔ Heb je bijvoorbeeld een doel voor ogen?</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kun je daar wat meer over vertellen? • Hoe is dat voor jou? Wat voelde je daarbij? • Hoe ga/ging je daarmee om? • Was dat aan het begin (van je straf) ook zo of is het door de tijd heen veranderd? • Geldt/gold dat ook voor de mensen om je heen, denk je, of alleen voor jou? 	Tijd en horizon
<p>3. In hoeverre heb je contact met de buitenwereld? Wat maakt dat je dat wel/niet hebt?</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Hoe is dat voor jou? Wat voelde je daarbij? • Was dat aan het begin (van je straf) ook zo of is het door de tijd heen veranderd? • Geldt/gold dat ook voor de mensen om je heen, denk je, of alleen voor jou? 	Diepte en horizon
<p>4. Fantaseer je weleens? Hoe vaak per dag/per week/per maand? Waar denk je dan aan? Bijvoorbeeld over buiten zijn en/of over de toekomst?</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Kun je daar wat meer over vertellen? • Hoe is dat voor jou? Wat voelde je daarbij? • Was dat aan het begin (van je straf) ook zo of is het door de tijd heen veranderd? • Geldt/gold dat ook voor de mensen om je heen, denk je, of alleen voor jou? 	Diepte, horizon en zintuiglijke waarneming, verbeeldingskracht en denken
<p>5. a. In hoeverre accepteer je de straf die je hebt gekregen?</p> <p>b. Was dat aan het begin van je straf ook zo of is het door de tijd heen veranderd?</p>	<p>➔ Vind je het eerlijk of niet eerlijk? Te zwaar of te licht?</p> <p>➔ Was je boos, gelaten, opgelucht of iets anders?</p>	Verhouden tot de straf

<p>6. a. In hoeverre kun je met een of met meerdere gevangenismedewerkers praten als je het ergens niet mee eens was of als je een vraag of een behoefte hebt? b. Was dat aan het begin van je straf ook zo of is het door de tijd heen veranderd?</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Kun je daar wat meer over vertellen? • Hoe was dat voor jou? Wat voelde je daarbij? • Hoe ging je daarmee om? 	Strakheid
<p>7. a. Hoe ervaar je de manier waarop gevangenismedewerkers jou behandelen? b. Was dat aan het begin van je straf ook zo of is het door de tijd heen veranderd?</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Kun je daar wat meer over vertellen? • Hoe was dat voor jou? Wat voelde je daarbij? • Hoe ging je daarmee om? 	Zwaarte
<p>8. In hoeverre kun je in detentie aan je gezondheid werken?</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➔ Bijvoorbeeld met sporten, goed eten, voldoende rust en doktersbezoeken? ➔ En mentaal? 	Lichamelijke gezondheid
<p>9. Voel jij je lichamenlijk veilig in detentie?</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➔ Heb je bijvoorbeeld weleens geweld meegemaakt? ➔ Of je onveilig gevoeld? 	Lichamelijke onschendbaarheid
<p>10. In hoeverre kun je in detentie onderwijs volgen?</p> <p>Sprek je weleens met anderen over politiek?</p> <p>Heb je het weleens over religie?</p> <p>In hoeverre kun je jouw religie of levensbeschouwing praktiseren?</p>		Zintuiglijke waarneming, verbeeldingskracht en denken
<p>11. Vergeleken met andere mannen in detentie: hoe gemakkelijk/moeilijk vind jij het om je gevoelens te laten zien?</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➔ Bijvoorbeeld verdriet, angst, boosheid, dankbaarheid of blijdschap? 	Gevoelens
<p>12. a. Heb je een duidelijk plan van hoe je wilt dat je leven eruit ziet in de toekomst? b. Hoe vaak denk je na over hoe je jouw leven leidt en waar je naartoe wilt gaan in het leven? Waar denk je dan aan?</p>		Praktische rede
<p>13. Maak je gemakkelijk of moeilijk vrienden in detentie?</p> <p>Vind je het gemakkelijk of moeilijk om je de situatie van andere mannen in detentie voor te stellen?</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Wat maakt dat je dat makkelijk/moeilijk vindt? • Wat maakt dat je dat wel/niet hebt? ➔ Eventueel: Had je respect of waardering voor de andere mannen in detentie? Bijvoorbeeld je buurman of iemand die al langer zat? 	Sociale banden en gevoelens

<p>14. In hoeverre is er ruimte in detentie voor vrijetijdsactiviteiten (sport en spel)?</p> <p>Wordt er ook wel eens gelachen? Zo ja, hoe vaak? (Dagelijks/wekelijks/maandelijks?)</p>		Spel
<p>15. a. Voel je je nuttig en/of word je met respect behandeld in detentie?</p> <p>b. In hoeverre kan je jouw vaardigheden en talenten inzetten in detentie?</p> <p>c. Maak je discriminatie mee in detentie?</p>		Vormgeving van eigen omgeving

SCHRIJFGROEP (20 minuten)		
<p>1. Hee en hoe hoorde je nou over de schrijfgroep?</p> <p>Wat maakte dat je mee wilde gaan doen met de schrijfgroep?</p> <p>Schreef je al teksten voordat je mee ging doen met de schrijfgroep?</p> <p>En hoe kwam je bij de groep? Was dat makkelijk of moeilijk?</p>		Vooraf: Motivatie en toegang
<p>2. Hoe ziet een bijeenkomst van de schrijfgroep eruit?</p> <p>Vertel eens hoe zo'n bijeenkomst van begin tot eind verloopt.</p> <p>Werken jullie met opdrachten of thema's?</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Kun je daar wat meer over vertellen? • Hoe was dat voor jou? 	Tijdens: Bijeenkomst
<p>3. Hoe vind je het om mee te doen met de groep?</p> <p>Wat zijn goede herinneringen?</p> <p>Wat zijn slechte herinneringen aan de schrijfgroep?</p> <p>Wat ga je het meest missen?</p>		Tijdens en erna: Ervaring
<p>4. Heb je een bepaald doel voor ogen met het schrijven?</p> <p>Wat wil je bereiken?</p> <p>Of: wat voor gevoel roept het schrijven bij je op?</p>		Doel
<p>5. Wat betekent het voor jou om met de andere mannen samen in een groep te zitten?</p> <p>Wat vind je van de</p>		Groep: Deelnemers

<p>schrijfgroepbegeleider? Wat betekent het voor jou om je teksten voor te lezen in de groep? Wat betekent het om feedback te krijgen en te geven?</p>		Schrijfgroepbegeleider
<p>6. Wat betekent het voor jou om je teksten te publiceren en/of je teksten voor te lezen aan publiek van buiten?</p>		Waardering van publiek
<p>7. In hoeverre draagt de schrijfgroep bij aan je gezondheid? En werkt dat door buiten de schrijfgroep? In hoeverre neem je dat mee als je weer op de afdeling bent?</p>	<ul style="list-style-type: none"> Bijvoorbeeld je mentale gezondheid? 	Lichamelijke gezondheid
<p>8. Voel jij je lichamenlijk veilig in de schrijfgroep? Heb je weleens geweld meegemaakt of je onveilig gevoeld in de groep? Is er door de schrijfgroep weleens een onveilige situatie ontstaan <i>buiten</i> de groep of is er door de groep juist weleens geweld voorkomen?</p>		Lichamelijke onschendbaarheid
<p>9. In hoeverre gebruik je je fantasie bij het schrijven van je teksten? In hoeverre leer je nieuwe dingen in de schrijfgroep? Spreek of schrijf je in de groep weleens over politieke onderwerpen? En over religie?</p>		Zintuiglijke waarneming, verbeeldingskracht en denken
<p>10. Vergeleken met andere mannen in de groep: hoe gemakkelijk/moeilijk vind jij het om je gevoelens te laten zien?</p>	<p>➔ Eventueel: Hoe gemakkelijk/moeilijk vond jij het om in de schrijfgroep aanmoedigen of complimenten te ontvangen?</p>	Gevoelens
<p>11. Schrijf je weleens over hoe je jouw leven leidt en waar je naartoe wilt gaan in het leven?</p> <p>In hoeverre heb je dankzij de schrijfgroep een duidelijk plan van hoe je wilt dat je leven eruit ziet (in de toekomst)?</p>		Praktische rede
<p>12. In hoeverre maak je vrienden in of dankzij de schrijfgroep?</p> <p>Vind je het gemakkelijk of moeilijk om je de situatie van andere mensen in de groep voor te stellen?</p>	<p>➔ Eventueel: In hoeverre respecteerde of waardeerde je de andere mensen in de groep?</p> <p>➔ Bijvoorbeeld mensen met veel kennis van zaken of mensen die al langer meededen met de schrijfgroep?</p>	Sociale banden

<p>13. In hoeverre is er ruimte in de groep ruimte voor competitie of spelletjes/speelse opdrachten? Ervaar je lol in de schrijfgroep? Wordt er bijvoorbeeld weleens gelachen? Hoe vaak? (Meerdere keren per bijeenkomst, iedere bijeenkomst, sommige bijeenkomsten, bijna nooit, nooit.)</p>		<p>Spel</p>
<p>14. a. Kun je jouw vaardigheden en talenten inzetten <i>in</i> de groep? En: <i>dankzij</i> de schrijfgroep ook daarbuiten? b. Voel je je nuttig en/of word je met respect behandeld <i>in</i> de schrijfgroep? En: <i>door</i> de schrijfgroep ook daarbuiten? c. Maak je discriminatie meet <i>in</i> de schrijfgroep? En: <i>door</i> de schrijfgroep?</p>		<p>Vormgeving van eigen omgeving</p>
<p>15. Ben je bij de schrijfgroep gebleven tot het einde van je straf? Wat maakte dat je dat wel/niet deed?</p>		<p>Verandering door de tijd heen</p>
<p>16. a. In hoeverre heeft de schrijfgroep effect op je verblijf in detentie? Is je leven in detentie veranderd door de groep? b. Neem je wat mee van de groep terug de afdeling op of je cel in?</p>	<p>➔ Bijvoorbeeld: kon je daardoor meer aanwezig zijn in detentie dan wel meer fantaseren over buiten/de toekomst? ➔ In hoeverre veranderde daarmee het verstrijken van de tijd? Het contact met de buitenwereld? Het accepteren van de straf?</p>	<p>Effect schrijfgroep</p>
<p>17. En ga je door met schrijven na detentie? Vertel! Wat maakt dat je dat wel niet doet?</p>		<p>Erna: Doorgaan met schrijven</p>

Bijlage 4: Codeboek

Code	Comment	Grounded
o Detentie	Operationele definitie: deze code wordt toegevoegd aan fragmenten waarin respondenten spreken over detentie.	225
o Gevoelens	Theoretische definitie: in staat zijn om gehecht te zijn aan dingen en mensen buiten onszelf, om hen lief te hebben die ons liefhebben en zich om ons bekommeren, om te rouwen bij hun afwezigheid; in het algemeen om te beminnen, verdriet te hebben en verlangen, dankbaarheid en gerechtvaardigde woede te beleven. In staat zijn om niet in je emotionele ontwikkeling te worden geremd door overweldigende zorgen en angsten. (Deze capability ondersteunen betekent vormen van menselijke relaties ondersteunen waarvan kan worden aangetoond dat ze essentieel zijn voor die ontwikkeling.) (Nussbaum 2012, 58) Operationele definitie: deze code wordt toegevoegd aan fragmenten waarin respondenten spreken over gevoelens uiten/tonen, rouwen om de afwezigheid van mensen, het te kunnen hechten aan mensen.	58
o Gevoelens uiten/tonen		50
o Rouwen om de afwezigheid van mensen		4
o Te kunnen hechten aan mensen		12
o Lichamelijke gezondheid	Theoretische definitie: in staat zijn om een goede gezondheid te hebben, inclusief gezondheid met betrekking tot voortplanting. In staat zijn geschikt voedsel en onderdak te verwerven. (Nussbaum 2012, 57) Operationele definitie: deze code wordt toegevoegd aan fragmenten waarin respondenten spreken over de lichamelijke gesteldheid bij binnenkomst in de gevangenis, het onderdak/verblijf, sport/lichaamsbeweging, toegang tot medische hulp, voeding, en mentale gezondheid.	60
o Lichamelijke gesteldheid bij binnenkomst		4
o Mentale gezondheid		34
o Onderdak/verblijf		1
o Sport/lichaamsbeweging		26
o Toegang tot medische hulp		3
o Voeding		11
o Lichamelijke onschendbaarheid	Theoretische definitie: in staat zijn om je vrijelijk van de ene plek naar de andere te verplaatsen, en om gevrijwaard te zijn van tegen de persoon gericht geweld, inclusief seksueel en huiselijk geweld. Gelegenheid hebben tot seksuele bevrediging en keuzes in zake voortplanting. (Nussbaum 2012, 57) Operationele definitie: deze code wordt toegevoegd aan fragmenten waarin respondenten spreken over bewegingsvrijheid, over geweld zien/ervaren en over seksueel geweld zien/ervaren.	32
o Bewegingsvrijheid		18
o Geweld zien/ervaren		14
o Seksueel geweld zien/ervaren		2
o Praktische rede	Theoretische definitie: in staat zijn om een conceptie van het goede te vormen en je bezig te houden met een kritische bezinning op de planning van je leven. (Dit impliceert het voorzien in waarborgen voor gewetensvrijheid en vrijheid van godsdienstoefening. Het vermogen een conceptie van het goede te vormen en je bezig te houden met een kritische bezinning op je eigen levensplannen.) (Nussbaum 2012, 58) Operationele definitie: deze code wordt toegevoegd aan fragmenten waarin respondenten spreken over toekomstplannen, en waarin ze reflecteren op het leven.	46
o Reflecteren op het leven		20
o Toekomstplannen		33
o Schrijfgroep	Operationele definitie: deze code wordt toegevoegd aan fragmenten waarin respondenten spreken over de schrijfgroep.	147
o Sociale banden	Theoretische definitie: a. in staat zijn om met en voor anderen te leven, andere mensen te erkennen en zich om hen te bekommeren, om mee te kunnen doen aan diverse vormen van sociale interactie, en om je te verplaatsen in de situatie van een ander. (Bescherming van deze capability betekent bescherming van instellingen die dergelijke sociale banden gestalte geven en voeden, en ook bescherming van de vrijheid van vereniging en politieke meningsuiting.) b. kunnen beschikken over de maatschappelijke grondslagen die je wapenen tegen vernedering en in staat stellen tot zelfrespect; het vermogen te worden behandeld als een waardig wezen wiens waarde gelijk is aan die van anderen. Dit impliceert voorzieningen voor uitsluiting van discriminatie op basis van ras, geslacht, seksuele oriëntatie, etniciteit, kaste, religie en nationale herkomst. (Nussbaum 2012, 58-59) Operationele definitie: deze code wordt toegevoegd aan fragmenten waarin respondenten spreken over het inlevingsvermogen in situaties van anderen, samenleven, sociale contacten binnen, sociale contacten met buitenwereld.	105
o Inlevingsvermogen in situaties van anderen		11
o Samenleven		41
o Sociale contacten binnen		44
o Sociale contacten met buitenwereld		30
o Spel	Theoretische definitie: in staat zijn om te lachen, te spelen en te genieten van recreatieve activiteiten. (Nussbaum 2012, 59) Operationele definitie: deze code wordt toegevoegd aan fragmenten waarin respondenten spreken over genieten, lachen en recreëren.	36
o Genieten		11
o Lachen		9
o Recreëren		19
o Vormgeving van eigen omgeving	Theoretische definitie: a. politiek. Daadwerkelijk kunnen participeren in politieke keuzes die je leven sturen. In staat zijn tot uitoefening van het recht op politieke participatie, bescherming van vrijheid van meningsuiting en vrijheid van vereniging en vergadering. b. Materieel. In staat zijn eigendom te verwerven (zowel onroerende als roerende goederen) en om eigendomsrechten te hebben op gelijke voet met anderen. In staat zijn tot daadwerkelijke uitoefening van het recht om werk te zoeken op gelijke voet met anderen, om gevrijwaard te blijven van ongegronde inspectie en inbeslagname. Op de werkplek arbeid kunnen verrichten als een menselijk wezen dat praktische redenen beoefent en zinvolle relaties van wederzijdse erkenning aangaat met ander werkenden. (Nussbaum 2012, 59) Operationele definitie: deze code wordt toegevoegd aan fragmenten waarin respondenten spreken over discriminatie, met respect behandeld worden, nuttig zijn, vaardigheden en talenten inzetten.	82
o Discriminatie		4
o Met respect behandeld worden		49
o Nuttig zijn		24
o Vaardigheden en talenten inzetten		27
o Zintuiglijke waarneming, verbeeldingskracht	Theoretische definitie: in staat zijn om de zintuigen te gebruiken, te fantaseren, te denken en te redeneren, en deze dingen te doen op een 'waarlijk menselijke' wijze die wordt geïnspireerd en gecultiveerd door adequaat onderricht, onder andere in – maar in geen geval beperkt tot – lezen, schrijven, en elementair rekenkundig en natuurwetenschappelijk onderricht. Het vermogen verbeeldingskracht en denken te gebruiken in verbinding met ervaringen en het voortbrengen van werken en evenementen naar eigen keuze, religieuze, literaire, muzikale enzovoort. Het vermogen je geest te gebruiken op een manier die beschermd wordt door waarborgen voor vrijheid van meningsuiting met betrekking tot politieke en kunstzinnige expressie, en vrijheid van godsdienstoefening. Het vermogen aangename ervaringen te beleven en niet-heilzame pijn te vermijden. (Nussbaum 2012, 57-58) Operationele definitie: deze code wordt toegevoegd aan fragmenten waarin respondenten spreken over het gebruiken van fantasie, onderwijs volgen, religie kunnen praktiseren, het zich politiek kunnen uiten, het zich religieus kunnen uiten.	92
o Fantasie gebruiken		33
o Onderwijs volgen		29
o Religie kunnen praktiseren		15
o Zich politiek kunnen uiten		14
o Zich religieus kunnen uiten		13